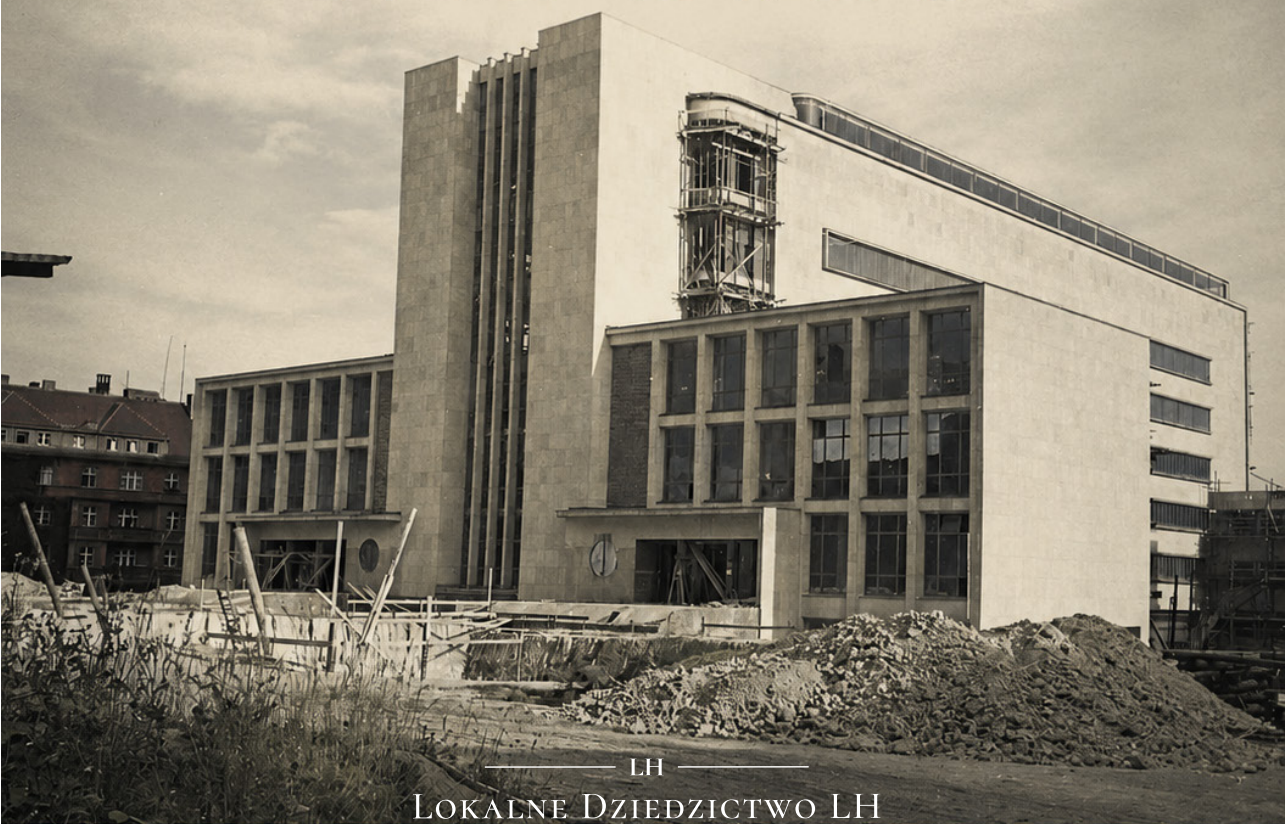

ŚWIĄTYNIA SZTUKI, KTÓREJ NIE BYŁO

LH
LOKALNE DZIEDZICTWO LH
Local Heritage

MARTYNA WIECHA

KRAJOWY
PLAN
ODBUDOWY

Rzeczpospolita
Polska

Sfinansowane przez
Unię Europejską
NextGenerationEU

Martyna Wiecha

Świątynia sztuki, której nie było

Katalog wystawy on-line

Chorzów 2026

© Copyright by Lokalne Dziedzictwo LH Marcin Wądołowski, 2026

lokalnedziedzictwoh@gmail.com

Nadzór naukowy: dr Marcin Wądołowski

ISBN 978-83-951596-8-8

Wydawca:

Lokalne Dziedzictwo LH Marcin Wądołowski

ul. Słowików 11

41-503 Chorzów

tel. 794 777 267

www.lokalnedziedzictwo.pl

Rzeczpospolita
Polska

Sfinansowane przez
Unię Europejską
NextGenerationEU

SPIS TREŚCI

Tło historyczno-polityczne	7
Podstawy ideowe.	15
Ludzie tworzą muzeum – muzeum tworzy ludzi.	22
Struktura muzeum	23
Tadeusz Dobrowolski	27
Longin Malicki	31
ks. Emil Szramek.	34
Mieczysław Gładysz	37
Działalność Muzeum Śląskiego w okresie międzywojennym	40
Dokumentacja projektowa Muzeum Śląskiego w Katowicach z 1936 roku .	45
Okres międzywojenny – podsumowanie działalności	63
Losy Muzeum Śląskiego i jego zbiorów w czasie II wojny światowej.	65
Zakończenie	69

Powstanie Muzeum Śląskiego w Katowicach i kształtowanie jego dziedzictwa wpisywało się w szerszy proces unifikacji ówczesnego województwa śląskiego z resztą odradzającego się państwa polskiego. Jego powstanie i kształt były rezultatem społeczno-politycznej potrzeby chwili dziejowej.

Propolski plakat propagandowy z okresu walki plebiscytowej

Proniemiecki plakat propagandowy z okresu walki plebiscytowej

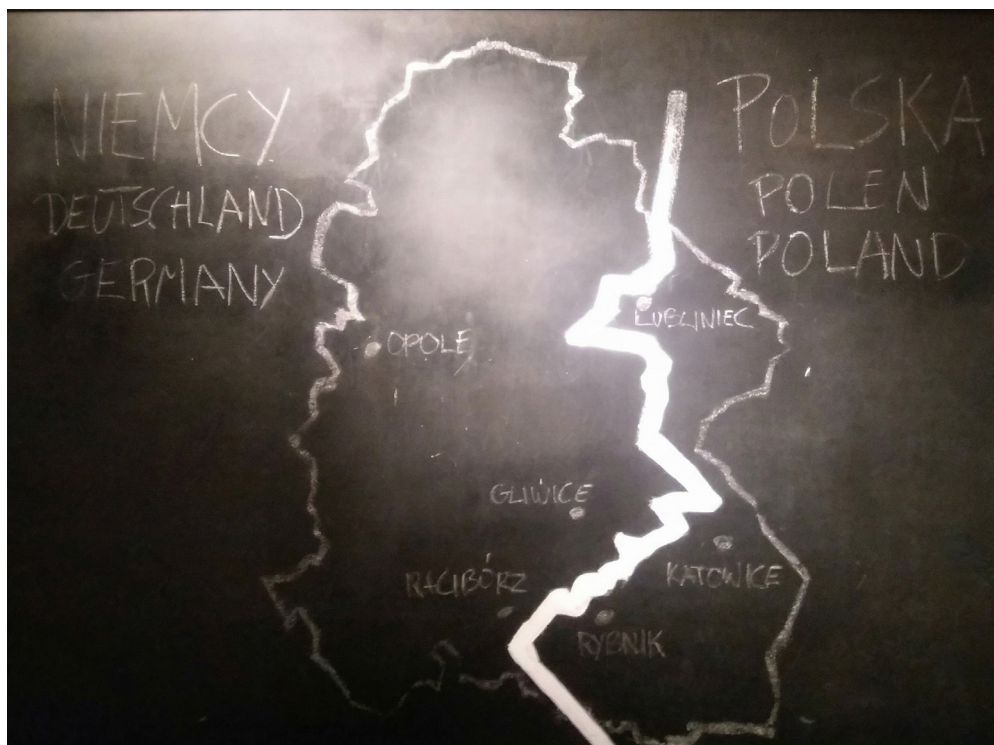
Tło historyczno-polityczne

Zrozumienie istoty międzywojennej instytucji śląskiego muzeum regionalnego wymaga znajomości ówczesnych warunków historyczno-politycznych. Początek XX stulecia to dla Śląska okres szczególnie burzliwy, który do dziś budzi szereg kontrowersji i sporów. Już od połowy XIX wieku toczyła się walka pomiędzy ruchami narodowościowymi: polskim i niemieckim, która z czasem zaczęła przybierać coraz intensywniejszy przebieg. Jednocześnie ciągle żywe pozostawały bardziej pierwotne regionalne identyfikacje tożsamościowe, co przejawiało się aktywnością ruchu ślązakowców na Śląsku Austriackim, z Józefem Koźdoniem na czele, czy działalnością Związku Górnoślązaków w pruskiej części Śląska.

W wyniku porażki państw centralnych (Niemiec i Austro-Węgier – w skład, których wchodziło terytorium Śląska) w I wojnie światowej nastąpiły znaczące zmiany na mapie Europy. W momencie odradzania się państwa polskiego sprawa przynależności Śląska pozostawała kwestią sporną. Śląsk Cieszyński, znajdujący się dotychczas w upadającym Cesarstwie Austro-Węgierskim, był miejscem konfliktu polsko-czechosłowackiego, zaś pruska część Śląska, była obiektem walki strony polskiej i niemieckiej, której przejawami były trzy powstania śląskie w latach: 1919, 1920 i 1921 oraz plebiscyt, który odbył się 20 marca 1921 roku. Terytorium plebiscytowe wyznaczone zostało w 88 artykule traktatu wersalskiego, kończącego I wojnę światową, i obejmowało 6 powiatów miejskich: Bytom, Gliwice, Opole, Królewska Huta, Katowice, Racibórz oraz 15 powiatów wiejskich: Bytom, Gliwice, Głubczyce, Koźle, Kluczbork,

Lubliniec, Olesno, Opole, Pszczyna, Racibórz, Rybnik, Tarnowskie Góry, Zabrze, część pow. prudnickiego i część pow. namysłowskiego. W głosowaniu udział wzięło 1 190 637 osób, a frekwencja wyniosła 97%. Za opcją niemiecką oddano 707 393, co stanowiło 59,4% głosów, zaś za polską 479 395, czyli 40,3% głosów. Wynik nie był jednoznaczny, obie strony ogłosiły swoje zwycięstwo, zaś o podziale Śląska zdecydować miała Komisja Międzysojusznicza. Po długich rokowaniach, w trakcie których wybuchło III powstanie śląskie, ostateczne wyznaczenie granicy polsko-niemieckiej na Górnym Śląsku nastąpiło 12 października 1921 roku.

W wyniku podziału stronie polskiej przypadło około 1/3 terytorium plebiscytowego, zamieszkałego przez około milion osób, co stanowiło 46% ludności spornego obszaru. Obszar ten skupiał jednakże większość przemysłu i bogactw naturalnych regionu. W Polsce znalazły się takie miasta jak: Katowice, Królewska Huta, Lubliniec, Rybnik oraz Tarnowskie Góry, z kolei Niemcom przypadły miasta: Opole, Gliwice, Zabrze, Bytom i Racibórz. Granica poprowadzona została sztucznie, zaś jej kształt wynikał przede wszystkim z pobudek politycznych, pomijając przy tym społeczno-kulturowe podziały w regionie, co skutkowało szeregiem niedogodności dla tutejszej ludności. Celem uregulowania wzajemnych stosunków prawnych, społeczno-gospodarczych i narodowościowych, 15 maja 1922 roku, oba kraje podpisały tzw. konwencję genewską.

Linia podziału Górnego Śląska z 1922 roku

Z faktu, iż terytorium Śląska przez stulecia znajdowało się poza politycznymi wpływami państwa polskiego i funkcjonowało w ramach innego klimatu społeczno-kulturowego, wynikał rozdźwięk pomiędzy systemem wartości i kulturą tutejszej ludności a resztą społeczności II Rzeczypospolitej. Różne style życia pociągały za sobą wzajemne niezrozumienie, co niejednokrotnie bywało zarzewiem konfliktów. Wraz z nastaniem nowej władzy podjęte zostały intensywne zabiegi mające na celu unifikację województwa śląskiego z resztą kraju. Integracja regionu była procesem, który wymagał działań na wielu płaszczyznach. O ile uregulowanie wiele aspektów

prawnych czy gospodarczych było stosunkowo łatwe do przeprowadzenia, o tyle już przemiana mentalności Ślązaków nie była sprawą prostą i potrzeba było czasu na zaadoptowanie nowych treści. Doniosłą rolę w procesach unifikacyjnych odgrywało szkolnictwo i działalność księży katolickich. Jednym z istotnych elementów kreowania nowej rzeczywistości był napływ na tereny Śląska ludności z innych części kraju, przede wszystkim z kręgu inteligencji, która reprezentować i utrwalać miała nowe wartości. Narzucana odgórnie unifikacja czasami osiągała efekt odwrotny od zamierzonego i wzmacniała istniejące antagonizmy. Odmienny kanon wartości i ethos społeczny, wzmacniany dodatkowo kwestiami ekonomicznymi, wywoływały u autochtonów poczucie krzywdy i prowadziły do utrwalenia się podziału na „swoich” i „obcych”, którego pokłosie wyczuwalne jest do czasów obecnych.

Wpajanie ducha polskości w polskiej części Górnego Śląska nawiązywało się po przejęciu władzy w kraju przez rządy sanacyjne, co dokonało się po przewrocie majowym, który miał miejsce między 12 a 15 maja 1926 roku. Jednocześnie zwalczane były wszystkie elementy kojarzące się z niemieckością. Głównym twórcą i wykonawcą sanacyjnej wizji regionu był pochodzący z Małopolski, wojewoda Michał Grażyński, który do tych celów potrafił wykorzystać nowinki techniczne oraz dynamicznie rozwijające się w tym czasie media. Z jego inicjatywy utworzono m. in. regionalną radiostację – Radio Katowice, wydawano gazetę codzienną – „Polskę Zachodnią”, drukowano śpiewniki, określane jako ludowe, gdzie umieszczano treści „nowej kultury” oraz kręcono filmy o wydźwięku propagandowym. W opozycji do polityki obozu piłsudczyków wobec Śląska stało ugrupowanie chrześcijańskiej demokracji, z Wojciechem

Korfantym na czele. Niemalże cały okres międzywojenny to czas rywalizacji między tymi dwoma dominującymi nurtami politycznymi, co w przypadku Wojciecha Korfantego skutkowało między innymi uwięzieniem w twierdzy brzeskiej i przymusową emigracją.

W części Śląska, która po podziale znalazła się w państwie niemieckim, przystąpiono do intensywnej akcji germanizacyjnej, która wiązała się jednocześnie z polityką antypolską. Polsko-niemiecka walka propagandowa rozgrywała się przez cały okres dwudziestolecia międzywojennego. Działania zwalczające wszelkie przejawy polskości nasiliły się po dojściu do władzy w Niemczech Adolfa Hitlera w 1933 roku, skutkiem czego znacząco obniżyła się liczba osób otwarcie deklarujących polskie pochodzenie.

Większość spornego obszaru Śląska Cieszyńskiego, którą włączono do Czechosłowacji, była jednocześnie bardziej uprzemysłowioną częścią tej krainy. Znaczenie gospodarcze tych ziem pociągało za sobą dążenia rządu czeskiego do pełnej jego unifikacji i integracji z resztą kraju. Wraz ze Śląskiem Opawskim i Kraikiem Hulczyńskim tworzyły Kraj Śląski, ze stolicą w Opawie, który w 1928 roku połączono z Morawami. Spis Powszechny przeprowadzony w 1921 r. wykazał, że teren Śląska Cieszyńskiego zamieszkiwało w Czechosłowacji 177 623 (65,1%) Czechów, 69 360 (25,4%) Polaków i 23 005 (9,5%) Niemców, co jednak ze względu na metodologię, przyjętą w tym badaniu (wprowadzenie kategorii regionalnych, np. „Ślązak-Czechosłowak” czy „Ślązak-Ślązak”), wzbudzało spore kontrowersje – pojawiły się zarzuty o zaniżoną liczbę Polaków. Życie polityczne na tym terenie skupiało się przede wszystkim na polsko-czeskiej rywalizacji narodowościowej na Zaolziu, czyli w starostwach Frysztat i Czeski Cieszyn. Rozwiązanie tego sporu

nastąpiło na początku października 1938 roku, kiedy rząd polski, w związku z pretensjami hitlerowskich Niemiec do obszarów sudeckich, najpierw wysłał władzom czechosłowackim ultimatum z żądaniem odstąpienia Zaolzia, a następnie wojska polskie wkroczyły i przejęły te ziemie.

Obok wydarzeń politycznych istotne znaczenie miał również klimat społeczno-kulturalny okresu międzywojennego. Jak już było wspomniane, wiek XIX, w całej niemal Europie, wiązał się z pojawianiem i rozwojem idei muzealnictwa publicznego. Tadeusz Dobrowolski, twórca Muzeum Śląskiego w Katowicach, określa ten czas mianem „wieku muzealnictwa”. Na Śląsku, który przez większość tego okresu stanowił peryferia państwa niemieckiego bądź austro-węgierskiego, treści ideowe związane z pojawianiem się muzeów z reguły adaptowane były z pewnym opóźnieniem. W pruskiej części Śląska pierwsze muzea były otwierane od pierwszej połowy XIX wieku, w głównym mieście prowincji – we Wrocławiu. W części austriackiej, jak już było wspomniane, pierwsze muzeum powstało już w 1802 roku w Cieszynie, za sprawą ks. Leopolda Szersznika, jednak za wyjątkiem Opawy, przez długi czas stanowiło odosobniony przypadek. Rozwój muzealnictwa w regionie gwałtownie przyspieszył w początkach XX wieku.

Leopold Jan Szersznik (1747-1814) – pionier śląskiego muzealnictwa

W okresie intensywnej rywalizacji propagandowej pomiędzy żywiołem polskim i niemieckim, działalność kulturalna stanowiła ważne pole aktywności dla obu stron. Przejawiało się to szeregiem różnego rodzaju inicjatyw kulturalnych. Tworzono narodowe stowarzyszenia takie jak: chóry, teatry amatorskie, biblioteki czy towarzystwa sportowe, które krzewić i promować miały wartości danego narodu, pełniąc tym samym funkcje agitacyjne. Podporządkowano temu również działalność muzealną, co wyraźnie widać było na granicy Górnego Śląska, gdzie ścierały się ze sobą placówka katowicka, po polskiej części, z bytomską, usytuowaną po stronie niemieckiej. Ideologiczna rywalizacja przysłużyła się w okresie międzywojennym obu tym instytucjom, gdyż dzięki niej nie żałowano funduszy na rozwój każdej z nich. Wyrażało się to poprzez powiększające się zbiory i nowe gmachy, które wzmacniać miały prestiż obu placówek i przyćmiewać osiągnięcia odpowiednika po drugiej stronie granicy. W polskiej części Śląska znaczne środki pieniężne przeznaczane na działalność muzeum budziły sprzeciw opozycji. Jej lider Wojciech Korfanty, przed uroczystym posiedzeniem Sejmu Śląskiego, gdzie miało odbyć się pierwsze czytanie projektu ustawy o stworzeniu Muzeum Śląskiego, przedstawił swoje wątpliwości, dotyczące funduszy przeznaczanych na budowę muzeum. Zważywszy na kryzys gospodarczy, który panował w ówczesnym czasie, szczególnie dotkliwie dotykający ludność górnośląską, w większości pracującą w przemyśle, argumenty Korfantego nie były bezpodstawne.

Podstawy ideowe

Pomysł utworzenia Muzeum Śląskiego w Katowicach wyrastał z szerszego zamyśłu ideologicznego. Zakres i charakter jego działalności podporządkowane były sanacyjnej polityce wewnętrznej, której jednym z głównych założeń i celów była unifikacja i integracja województwa śląskiego z resztą kraju. Działalność kulturalna była jednym z narzędzi propagandy rządów sanacyjnych, wykorzystywaną do walki politycznej i neutralizowania oddolnej aktywności społeczności śląskiej, odnoszącej się do wartości lokalnych i separatyzmu. Sanacja promowała koncepcję regionalizmu, rozumianego jako „świadome aktywizowanie życia umysłowego i społecznego w oparciu o region”, co stanowiło opozycję do działań separatystycznych, choć tak naprawdę granica między obiema postawami pozostawała dość płynna i często decydowała o tym aktualna sytuacja polityczna.

W procesie unifikacyjnym ważną rolę odgrywała ludność napływowa z innych części II Rzeczypospolitej. Wprawdzie stanowiła ona poniżej 5% ogółu ludności polskiej części Górnego Śląska, jednak jej siłą była jakość, nie ilość. W znacznej mierze byli to przedstawiciele inteligencji, którzy obejmowali kierownicze stanowiska i tym samym decydowali o życiu publicznym i obliczu kulturalnym regionu. Główną postacią kształtującą ideologiczny kierunek działań w regionie był wojewoda Michał Grażyński, pochodzący z miejscowości Gdów nad Rabą w powiecie myślenickim w Małopolsce. Działalność na polu kultury, obok stosunków polsko-niemieckich i problematyki socjalno-gospodarczej, stanowiła

jedno z najważniejszych zadań realizowanych przez wojewodę. Rozwój nauki, oświaty i kultury stanowił argument w rywalizacji polsko-niemieckiej po obu częściach Śląska – miał dowodzić równorzędności żywiołu polskiego, a nawet wyższości nad kulturą niemiecką.

Michał Grażyński (1890-1960)

Jedną z najważniejszych inicjatyw kulturalnych wojewody było utworzenie Muzeum Śląskiego w Katowicach - to jego osobę traktować można jako ojca-założyciela tej instytucji. Muzeum tworzone było dla uczczenia dziesięciolecia odrodzonego państwa polskiego i stanowić miało „trwały pomnik wiekowej walki polskiego ludu na Śląsku o utrzymanie narodowego bytu i jego dążeń do przywrócenia wspólności życia państwowego w niepodległej Rzeczypospolitej” (Dziennik Ustaw Śląskich Nr 1, poz. 5 z 1929 roku). W ustawie Sejmu Śląskiego, powołującej oficjalnie do życia instytucję Muzeum Śląskiego w Katowicach, z dnia 23 stycznia 1929 roku, w artykule 1. zapisano, iż:

Muzeum Śląskie jest przeznaczone do gromadzenia i przedstawiania w porządku naukowym przedmiotu sztuki oraz pomników i wytworów kultury narodowej w jej historycznym rozwoju, zobrazowania współczesnego stanu sztuki i kultury polskiej oraz rozwoju gospodarstwa narodowego, przedstawienia świata przyrody w jego okazach i zabytkach (Dz. U. Śl. Nr 1, poz. 5 z 1929 r.).

We wcześniejszym wniosku o powołanie placówki, ogłoszonym 10 listopada 1928 roku w Sejmie Śląskim, Michał Grażyński wyznaczał jej główną linię ideową:

Ma stać się ono nie tylko panteonem naszych zabytków kulturalnych i artystycznych, zbiorów ilustrujących naszą pracę narodową, zmagania w plebiscycie i powstaniach, zabytków naszej przyrody, ale ma na celu propagowanie, wypromienianie – że tak powiem – na zewnątrz, w najbliższe środowisko polskiej kultury, a nadto ma stać się placówką regionalnej

pracy naukowej, o którą zaczepiłoby się ogólne zainteresowania świata naukowego dla problemów śląskich oraz która ułatwiłaby przesiąkanie regionalnych wartości do ogólnej skarbnicy kultury polskiej.

Istotnym elementem realizacji planów wojewody była jego polityka kadrowa. W tworzonych przez siebie instytucjach kultury, na stanowiskach kierowniczych umieszczał niejednokrotnie wybitnych specjalistów, wywodzących się jednak głównie spoza Śląska, z terenów II Rzeczypospolitej (przede wszystkim z Małopolski i Wielkopolski), którzy lojalnie realizowali założenia jego polityki. Na stanowisko dyrektora Muzeum Śląskiego w Katowicach wybrany został Tadeusz Dobrowolski, wywodzący się z Nowego Sącza, który najpierw od lipca 1927 roku pełnił funkcję konserwatora zabytków w Śląskim Urzędzie Wojewódzkim w Katowicach, a następnie od sierpnia tegoż roku kierownika Oddziału Sztuki w tymże Urzędzie. Jego zadaniem było wcielenie w życie projektu wojewody, który został mu nakreślony zaraz po pojawieniu się na Śląsku i objęciu stanowiska konserwatora.

Ideowy program międzywojennego Muzeum Śląskiego w Katowicach, Tadeusz Dobrowolski podsumował w 1946 roku, cytując przy tym wojewodę M. Grażyńskiego, słowami: „monografia śląskiej kultury na tle ogólnopolskiej syntezy”. Muzeum z jednej strony odgrywało rolę integrującą narodowo, zaś z drugiej było ucieleśnieniem awansu kulturowego Śląska, który „miał się dokonywać poprzez instytucję muzealną, otwierającą dostęp do wartości i dzieł pojmowanych jako nosiciele i symbole kultury artystycznej dawnej i współczesnej oraz nauki jako instrumentu poznawczego”.

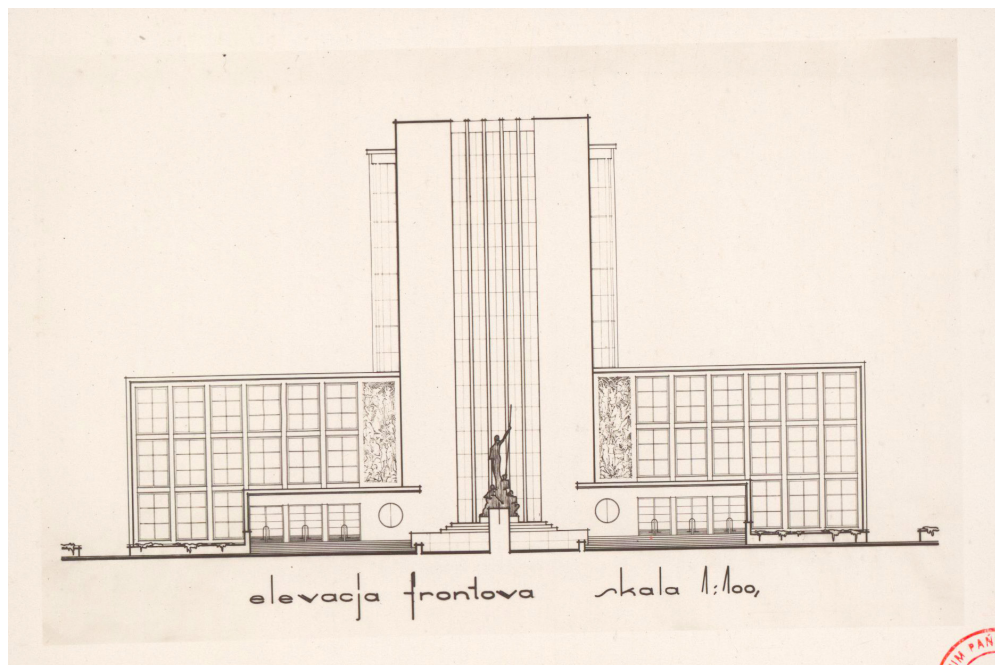
Było ono jednym z elementów rozwoju cywilizacyjnego Śląska, do którego prowadzić miały działania sanacji na polu kultury, oświaty i nauki.

Pomnik Józefa Piłsudskiego przed planowanym gmachem muzeum

Swoją wyjątkowość ideową posiadała również budowana w okresie międzywojennym (w latach 1936-1939) siedziba Muzeum, projektu Karola Schayera. Budynek wznoszony był w stylu nowoczesnego

funkcjonalizmu, co kontrastować miało z klasycyzującym palladianizmem, położonego naprzeciwko gmachu Urzędu Województwa Śląskiego. Miało to budzić odwołania do przyszłości i rozwoju. Wygląd budowli przypominał monument – kształt wieży był motywem łączonym z symbolem suwerennej władzy, co było odniesieniem do odrodzonego niepodległego państwa polskiego. Wymiar ideologiczny miały ponadto elementy rzeźbiarskie, umiejscowione na zewnątrz gmachu oraz na placu przed budynkiem. Fasada południowa zdobiona była dwoma płaskorzeźbami, autorstwa Stanisława Szukalskiego: Ślązaczki z powstańcem oraz górnik z kilofem, co stanowiło odwołanie do śląskich wartości ludowych. Rzeźby te spotkały się z krytyką ówczesnych, gdyż zarzucano im niedopasowanie stylistyczne względem całości budowli, jednak ich twórca cieszył się uznaniem wojewody, co przesądzało sprawę. Całość estetycznego i ideologicznego wydźwięku gmachu dopełniały pomniki Bolesława Chrobrego oraz marszałka Józefa Piłsudskiego na koniu, umiejscowione na placu przed budynkiem Muzeum. Takie założenie urbanistyczne podkreślać miało ciągłość historii narodowej, od początków państwowości w średniowieczu do współczesności. Dokonywało się w ten sposób „uwspółcześnienie historii”, polegające na przenoszeniu zdarzeń, zjawisk, wrażeń i wyobrażeń człowieka zapisanych w przeszłości z płaszczyzny dziejów na płaszczyznę historyczności.

Elewacja frontowa projektowanego muzeum

Muzeum Śląskie w Katowicach w okresie międzywojennym stanowiło miejsce przechowywania i kształtowania pamięci zbiorowej ludności Górnego Śląska, jednocześnie samo, po wydarzeniach związanych z II wojną światową, stając się miejscem pamięci, rozumianym jako obszar pracy pamięci, jej „laboratorium”. Można posunąć się do stwierdzenia, iż pamięć zbiorowa Śląska poprzez Muzeum była poddawana narodowym manipulacjom i kreacyjnym działaniom sanacyjnej władzy, narzucanym społeczności, w której istniało wiele alternatywnych, „nielegalnych” pamięci zbiorowych. Poprzez instytucję muzealną promowana miała być „jedynie słuszna” wizja historii, która stanowiła ważne spoiwo regionu z resztą odradzającego się państwa polskiego.

Ludzie tworzą muzeum – muzeum tworzy ludzi

Muzeum Śląskie w Katowicach w okresie międzywojennym posiadało sprecyzowaną misję, do wykonania której niezbędne były odpowiednio wykwalifikowane kadry, które wcielałyby ją w życie, a przy tym zachowywały lojalność wobec sprawujących władzę. W większości przypadków, odpowiednich pracowników umysłowych, zwłaszcza na stanowiska kierownicze, rekrutowano spoza Śląska, jednak zdarzały się również przypadki angażowania miejscowej inteligencji w życie Muzeum. W dalszej części tekstu zaprezentowane zostały sylwetki czterech czołowych postaci międzywojennego Muzeum Śląskiego w Katowicach, dwóch wywodzących się z ludności napływowej – Tadeusza Dobrowolskiego i Longina Malickiego oraz dwóch przedstawicieli ludności autochtonicznej – ks. Emila Szramka i Mieczysława Gładysza, którzy swoją aktywnością wnieśli trwały wkład w tradycję i ówczesne funkcjonowanie tej instytucji

Struktura muzeum

Organizację Muzeum w początkowej fazie działalności wyznaczał program opracowany i opublikowany przez Tadeusza Dobrowolskiego, przy konsultacji z wojewodą Michałem Grażyńskim oraz ustawa powołująca Muzeum Śląskie z 23 stycznia 1929 roku. Zarys programu działania instytucji ukazał się w 1928 roku w I tomie „Roczników Towarzystwa Przyjaciół Nauk na Śląsku” i zakładał podział zbiorów muzealnych na osiem działów:

1. Dział prehistorii – którego celem działania było zebranie zabytków prehistorii śląskiej w granicach województwa i zestawienie ich z analogicznymi zabytkami z innych terenów Polski;
2. Dział etnografii – którego celem działania było wystawiennictwo charakterystycznych okazów grup etnograficznych całej Polski, ze zwróceniem szczególnej uwagi na ziemie śląskie i sąsiadujące ze Śląskiem;
3. Dział sztuki kościelnej – tworzony we współpracy ze Śląską Kurią Biskupią, przy czym zabytki sztuki wpływać miały do Muzeum głównie w charakterze depozytów;
4. Dział przemysłu artystycznego – skupiający świeckie okazy przemysłu, jak chociażby ceramika, szkło, tkaniny czy sprzęty;
5. Dział sztuki wieku XIX i współczesnej – który z „konieczności” składał się z dzieł nieśląskich i którego celem było kształtowanie smaku i podnoszenie wrażliwości estetycznej;
6. Dział przyrodniczy – uwzględniający zarówno biologię, jak i geologię i podzielony na część naukową i pokazową;
7. Dział przemysłu górnośląskiego – w którym uwaga miała skupiać się na minerałach o znaczeniu gospodarczym, a ponadto

miał składać się z trzech poddziałów: historycznego, produkcji i techniki przemysłu oraz statystycznego;

8. Dział pamiątek z okresu powstań górnośląskich i plebiscytu – który centralizować miał materiały odnoszące się do okresu walki „o wolność i polskość” Śląska.

Z planowanych założeń programowych nie zrealizowano idei utworzenia działu przemysłu górnośląskiego, z którego zrezygnowano dość szybko, zaś eksponaty, które udało się zgromadzić przekazano do Muzeum Przemysłu i Techniki w Warszawie.

Ponadto program postulował utworzenie w późniejszym czasie biblioteki, magazynów, pracowni naukowych oraz wybudowanie gmachu muzealnego. Szczególny nacisk położony w nim został również na kadry muzealne, które miały składać się z wykwalifikowanych fachowców z poszczególnych dziedzin. W pierwszych latach tworzenia Muzeum Śląskiego (do 1929 roku) zatrudnione na stałe były w nim jedynie trzy osoby oraz dyrektor, zaś większość prac wykonywali wolontariusze i pracownicy zatrudniani okresowo, z którymi zawierano umowy o dzieło, dla wykonania poszczególnych zadań. W miarę rozwoju muzeum zwiększała się liczba osób zatrudnionych na etacie

Kwestię zarządzania Muzeum rozwiązywała cytowana powyżej ustawa Sejmu Śląskiego o jego utworzeniu. Zgodnie z jej zapisami instytucja była „śląskim zakładem wojewódzkim”, który stanowił własność Skarbu Śląskiego. Kolejny artykuł ustawy mówił, iż: „Zarząd Muzeum Śląskiego sprawuje Rada Muzealna Muzeum Śląskiego i Dyrektor Muzeum Śląskiego” (Art. 2. Dz. U. Śl. Nr 1, poz. 5 z 1929 r.). Na czele Rady Muzealnej z urzędu stał Wojewoda Śląski. Oprócz niego w jej skład wchodziło pięciu

członków, wybieranych na trzyletnią kadencję przez Śląską Radę Wojewódzką, oraz Dyrektor Muzeum Śląskiego. W kompetencjach Rady Muzealnej leżało rozstrzyganie wszystkich ważniejszych spraw, dotyczących utrzymania i prowadzenia Muzeum, powiększania jego zbiorów oraz opiniowania spraw zastrzeżonych Śląskiej Radzie Wojewódzkiej. W praktyce jednak jej aktywność była minimalna i większość decyzji podejmował Dyrektor, który w świetle ustawy zawiadywał zbiorami i budynkiem muzealnymi, wykonywał uchwały Śląskiej Rady Wojewódzkiej i Rady Muzealnej i sprawował bezpośredni nadzór służbowy nad pracownikami Muzeum Śląskiego (Art. 4. Dz. U. Śl. Nr 1, poz. 5 z 1929 r.).

Przez cały okres międzywojennej działalności Muzeum funkcję Dyrektora pełnił Tadeusz Dobrowolski. Rada Muzealna z kolei po raz pierwszy zebrała się 24 kwietnia 1933 roku i w pierwszym jej składzie, obok delegata wojewody i osoby Dyrektora, znaleźli się:

- 1) Zofia Kossak-Szatkowska – literatka, przedstawicielka sfer literackich,
- 2) ks. Emil Szramek – proboszcz kościoła mariackiego w Katowicach, przedstawiciel duchowieństwa i Towarzystwa Przyjaciół Nauk na Śląsku,
- 3) Stanisław Ligoń – artysta-malarz, przedstawiciel plastyków śląskich,
- 4) Stanisław Szkudlarz – wiceprezydent Katowic, przedstawiciel miasta,
- 5) Tadeusz Michejda – architekt, przedstawiciel architektów.

Jednym z pierwszych zadań postawionych przed Radą było opracowanie statutu placówki, którego ostateczną wersję, po długiej drodze urzędowej, oficjalnie uchwalono 16 stycznia 1936 roku

mocą Rozporządzenia Śląskiej Rady Wojewódzkiej (Dziennik Ustaw Śląskich Nr 2, poz. 4 z 1936 roku). Dokument ten precyzował i aktualizował ustalenia ustawy z 1929 roku, na mocy której powołano Muzeum.

Po upływie kadencji pierwszego składu Rady Muzealnej, w 1936 roku wybrano nową Radę, w składzie, której zaszła jedna zmiana – Zofię Kossak-Szatkovską, która wyprowadziła się do Warszawy zastąpił Roman Lutman, pełniący funkcję dyrektora Instytutu Śląskiego w Katowicach. 12 sierpnia 1936 roku jednogłośnie na przewodniczącego nowego składu wybrano ks. Emila Szramka.

W tak zarysowanych strukturach formalno-prawnych funkcjonowało Muzeum Śląskie w Katowicach przez cały okres międzywojnia. Przez jego organizację przewinął się cały sztab ludzi, którzy stanowili o istocie jego odbioru w oczach społeczeństwa. Część z nich w sposób szczególny zaważyła o jego losach i tradycji. Ich relacje z Muzeum działały obustronnie - była to symbioza, która z jednej strony pozwalała dynamicznie rozwijać się śląskiej instytucji muzealnej, a z drugiej kreowała kariery i pozwalała zdobywać cenne doświadczenia osobom ją tworzącym.

Tadeusz Dobrowolski

Niewątpliwie za najważniejszą postać międzywojennego Muzeum Śląskiego, obok ideowego ojca-założyciela – wojewody Michała Grażyńskiego, uważać należy Tadeusza Dobrowolskiego. Był on przedstawicielem ludności napływowej z terenów Małopolski. Urodził się 17 sierpnia 1899 roku w Nowym Sączu. Jego ojcem był Piotr Dobrowolski, z zawodu mechanik, zaś matką Helena, z domu Świerzb. W rodzinnym mieście ukończył szkołę powszechną i gimnazjum, po czym w 1918 roku, przeniósł się do Krakowa, gdzie podjął studia malarstwa w Akademii Sztuk Pięknych oraz historii sztuki na Uniwersytecie Jagiellońskim. W 1921 uzyskał dyplom nauczyciela szkół średnich (z przedmiotów: rysunku, matematyki i geometrii wykreślnej), zaś rok później doktoryzował się z filozofii z zakresu historii sztuki na podstawie pracy o rzeźbie neoklasycznej w Polsce.

Po studiach podjął pracę w Urzędzie Konserwacji Zabytków w Krakowie, po czym w 1925 roku otrzymał posadę dyrektora Muzeum Miejskiego w Bydgoszczy. Niewielkim bydgoskim muzeum nie przewodził jednak zbyt długo, gdyż w lipcu 1927 roku objął stanowisko konserwatora zabytków w Urzędzie Wojewódzkim Śląskim w Katowicach, zaś rok później kierownictwo Oddziału Sztuki przy tejże instytucji, utworzonego z inicjatywy wojewody Michała Grażyńskiego. Od tej pory do końca okresu międzywojennego jego losy związane były z formowaniem się i rozwojem Muzeum Śląskiego w Katowicach.

Tadeusz Dobrowolski (1899-1984)

W ramach pracy nad utworzeniem Muzeum organizował gromadzenie eksponatów, zakreślał plan i zakres działań, jak również osobiście odpowiadał za utworzenie zbiorów malarstwa. Przy okazji

przygotowywania projektu nowego gmachu dla muzeum, wraz z architektem Karolem Schayerem, zwiedził Niemcy, Holandię i Belgię, zgłębiając nowoczesne rozwiązania w architekturze muzealnej, które później zostały zastosowane przy projekcie budowy budynku Muzeum. Odpowiadał również za utworzenie skansenu w Parku Kościuszki w Katowicach, gdzie przeniesiono w latach trzydziestych kościół z Syryni i spichlerz z Gołkowic. Ponadto angażował się w prace wielu stowarzyszeń naukowych i kulturalnych, jak chociażby Towarzystwa Przyjaciół Nauk na Śląsku, Instytutu Śląskiego w Katowicach czy Śląskiego Towarzystwa Literackiego.

Działalność na Śląsku pozwoliła Tadeuszowi Dobrowolskiemu rozwinąć się naukowo i zawodowo. Okres ten zaowocował kilkoma rozprawami na temat śląskiej sztuki, jak również umożliwił mu habilitowanie się w 1936 roku, na podstawie rozprawy: *Śląskie malarstwo ścienne i sztalugowe do początku XV wieku*. Jego związki z Muzeum Śląskim były dwubiegunowe – z jednej strony jego osoba decydowała o rozkwicie instytucji, z drugiej strony dzięki pracy w placówce miał możliwość rozwinąć swoje umiejętności i warsztat naukowy, co w późniejszym czasie pozwoliło mu stać się czołowym polskim historykiem sztuki.

Wybuch wojny zakończył jego pracę w śląskiej placówce. Udał się do Krakowa, gdzie 6 listopada 1939 roku, wraz z 183 innymi profesorami krakowskich uczelni został aresztowany i wywieziony do obozu Sachsenhausen, w ramach tzw. Sonderaktion Krakau. W kwietniu 1940 roku zwolniono go z obozu i powrócił do Krakowa. Po wyzwoleniu terenów Śląska przez wojska radzieckie w początkach 1945 roku, przemierzał śląskie ziemie celem poszukiwań rozproszonych zbiorów, jednak na stałe osiadł już w Krakowie.

W 1946 roku objął stanowisko docenta w Katedrze Historii Sztuki Uniwersytetu Jagiellońskiego, następnie w trzy lata później został profesorem nadzwyczajnym, zaś w 1954 roku uzyskał tytuł profesora zwyczajnego. W latach 1950-1956 pełnił ponadto funkcję dyrektora Muzeum Narodowego w Krakowie. Był jednocześnie członkiem Polskiej Akademii Nauk i Polskiej Akademii Umiejętności. W swoim dorobku posiada przeszło 300 prac naukowych i uznawany jest za jednego z najwybitniejszych polskich historyków sztuki swoich czasów. Zmarł 7 marca 1984 roku w Krakowie i pochowany został na cmentarzu Rakowickim.

Tadeusz Dobrowolski, autoportret

Longin Malicki

Innym przedstawicielem ludności napływowej, wywodzącym się z terenów Wielkopolski, był etnograf Longin Malicki. Urodził się 12 stycznia 1908 roku w Sławnie koło Gniezna, w rodzinie nauczycielskiej. Uczęszczał do gimnazjum klasycznego we Wrocławiu, zaś egzamin maturalny zdał w 1927 roku w Chodzieży. Był studentem Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Poznańskiego, na którym w 1932 roku uzyskał stopień magistra filozofii w zakresie antropologii, etnografii z etnologią i prehistorii.

Po ukończeniu studiów, młody etnograf udał się na Śląsk. W 1933 roku jego drogi zeszyły się z rozwijającym się Muzeum Śląskim w Katowicach, gdzie najpierw pracował w charakterze wolontariusza, a od 1935 roku był zatrudniony na stałe na stanowisku asystenta w Dziale Etnograficznym. Podobnie jak w przypadku Tadeusza Dobrowolskiego, praca w katowickiej instytucji pozwoliła mu zdobyć pierwsze poważne doświadczenia zawodowe oraz rozwinąć swój warsztat naukowy. Do jego obowiązków należało gromadzenie eksponatów do kolekcji etnograficznej oraz prowadzenie badań naukowych, przede wszystkim na terenie Beskidu Śląskiego. Efektem tej pracy była pierwsza jego książka naukowa *Zarys kultury materialnej górali śląskich*, a także dwie kolejne, które ukazały się dopiero po wojnie: *Materiały do kultury społecznej górali śląskich i Strój górali śląskich*. Pozycje te do dziś posiadają wysoką wartość naukową i stanowią kanon wiedzy dotyczącej kultury śląskich górali beskidzkich. Longin Malicki zaangażowany był ponadto w tworzenie planowanego skansenu w Parku Kościuszki w Katowicach.

Longin Malicki (1908-1986)

W miesiąc przed wybuchem II wojny światowej brał udział w akcji zabezpieczania i ewakuacji na wschód zbiorów katowickiego Muzeum. Okres okupacji hitlerowskiej spędził w Krakowie,

gdzie w 1944 roku został aresztowany i osadzony w więzieniu na Montelupich. Po przejściu wojsk radzieckich powrócił na Śląsk i w kwietniu 1945 roku objął stanowisko dyrektora Muzeum Śląskiego, którego zbiory, na skutek doszczętnego zniszczenia przedwojennego gmachu, umieszczono w zdewastowanym budynku przedwojennego muzeum bytomskiego. W 1950 roku doktoryzował się na Uniwersytecie Poznańskim. Placówkę, której był dyrektorem przemianowano w tym samym roku na Muzeum Górnośląskie. Kierował nim do 1952 roku, po czym kilkakrotnie zmieniał pracę i miejsce zamieszkania. W 1958 roku na stałe związał się z muzealnictwem gdańskim, gdzie organizował od podstaw Dział Etnografii w Muzeum Pomorskim. Opublikował wiele artykułów na temat sztuki ludowej Pomorza, Kaszub i Kociewia, a także angażował się w tutejsze życie kulturalno-społeczne. Doświadczenia zdobyte na Śląsku, wykorzystywał i pogłębiał w swojej pracy naukowej na Pomorzu. Zmarł 19 listopada 1986 roku w Gdańsku, spoczął na cmentarzu we Wrzeszczu.

ks. Emil Szramek

Rdzenna ludność śląska również posiadała własnych przedstawicieli inteligencji, zaangażowanych w życie Muzeum Śląskiego. Jednym z najwybitniejszych umysłów z tego grona był ks. Emil Szramek. Urodził się 29 września 1887 roku w Tworkowie koło Raciborza, w rodzinie tkacza. W wieku 8 lat stracił ojca, który wyjechał do Ameryki i tam zaginął, w związku z czym samotnie wychowywała go matka. Miał opinię wybitnie uzdolnionego ucznia, dzięki czemu był stypendystą magistratu raciborskiego i ukończył tamtejsze gimnazjum. W 1907 roku podjął studia teologiczne we Wrocławiu, otrzymując w 1911 roku święcenia kapłańskie. Jego pierwszą parafią był kościół w Miechowicach pod Bytomiem, gdzie nie przebywał jednak zbyt długo, bo w styczniu 1912 roku przeniesiono go do parafii w Tychach, gdzie oprócz pracy duszpasterskiej zajmował się pisaniem doktoratu, obronionego pod koniec 1914 roku. W kolejnych latach był wikariuszem w parafii w Mikołowie, następnie w 1923 roku został kanclerzem Administracji Apostolskiej dla Śląska Polskiego, zaś trzy lata później proboszczem największej katowickiej parafii – Najświętszej Maryi Panny, z którą związał się do końca swojego życia.

Oprócz pracy duszpasterskiej, ks. Emil Szramek angażował się w szereg inicjatyw społeczno-kulturalnych. Był człowiekiem o szerokich zainteresowaniach i wielu pasjach badawczych, co zaowocowało około dwustu pracami z zakresu historii Kościoła, historii kultury i sztuki, etnografii, socjologii, historii literatury i dziejów Śląska. Był miłośnikiem śląskiej kultury i gorącym orędownikiem jej polskiego oblicza. Jego najpopularniejsze dzieło Śląsk jako

problem socjologiczny. Próba analizy z 1934 roku, do dzisiaj w wielu aspektach nie traci na aktualności. W 1917 roku współtworzył Towarzystwo Oświaty im. św. Jacka, zaś trzy lata później organizował Towarzystwo Przyjaciół Nauk na Śląsku.

ks. Emil Szramek (1887-1942)

Już wtedy zwracał uwagę na potrzebę utworzenia centralnego muzeum regionalnego dla polskiej części podzielonego Śląska. Działał

na wielu polach, przez co jego osoba mocno wrosła w pejzaż przedwojennego życia intelektualnego po polskiej stronie regionu. Gdy w 1933 roku powołano Radę Muzealną Muzeum Śląskiego w Katowicach został jednym z jej członków, zaś od 1936 roku przewodniczącym. Aktywnie brał udział w życiu placówki, między innymi kontrolując depozyty sztuki sakralnej.

Po wybuchu II wojny światowej i wkroczeniu Niemców na teren Śląska otrzymał nakaz wyjazdu do Generalnej Guberni, któremu się nie podporządkował, w związku z czym 8 kwietnia 1940 roku został aresztowany i wywieziony do obozu koncentracyjnego w Dachau. Wśród obozowych współbraci cieszył się wielkim szacunkiem i popularnością, przez co przeniesiono go nawet na krótki czas do obozu w Mathausen, gdzie reżim był o wiele surowszy, ale wkrótce powrócił do Dachau. We wrześniu 1941 roku zachorował i mimo opieki współwięźniów nie udało mu się już powrócić do zdrowia. 13 stycznia 1942 roku został zamordowany przez esesmanów poprzez lodowaty prysznic na izbie chorych.

Mieczysław Gładysz

Kolejną osobą wywodzącą się ze rdzennej śląskiej ludności był Mieczysław Gładysz, którego rodzina wywodziła się z opolskiej części Śląska. Urodził się 9 lipca 1903 roku w Gołonogu koło Dąbrowy Górniczej, ale dzieciństwo i wczesnej młodości spędził w Kłobucku. Jako ochotnik brał udział w wojnie polsko-bolszewickiej w 1920 roku i w III powstaniu śląskim. W 1922 roku ukończył Państwowe Seminarium Nauczycielskie w Częstochowie i podjął pracę jako nauczyciel w szkole w Orzegowie (obecnie dzielnica Rudy Śląskiej), a od 1924 roku w Katowicach. Redagował w tym czasie czasopisma dla dzieci i młodzieży.

W 1929 roku podjął studia na Uniwersytecie Jagiellońskim z zakresu filologii polskiej i nieco później z etnografii. Jednocześnie rozpoczął współpracę z rozwijającym się Muzeum Śląskim w Katowicach, gdzie pełnił funkcję kolektora w Dziale Etnograficznym. Jego zadaniem było zbieranie eksponatów na terenie całego Śląska – również po niemieckiej i czeskiej stronie. Kontakt ze śląską placówką muzealną pozwolił mu dopracować warsztat naukowy i rozwinąć swoje pasje badawcze. W kręgu jego zainteresowań znalazła się w szczególności kultura ludowa Beskidu Śląskiego, efektem czego były dwie publikacje: Góralskie zdobnictwo drzewne na Śląsku z 1935 roku i Zdobnictwo metalowe na Śląsku z 1938 roku, które zyskały rozgłos w europejskiej literaturze etnograficznej. Pełnił ponadto funkcję sekretarza w Komisji Śląskiej Towarzystwa Przyjaciół Nauk na Śląsku. W lipcu 1939 roku rozpoczął realizację autorskiego programu prac badawczych nad kulturą ludową Górnego Śląska, co jednak

przerwał wybuch wojny. Brał udział w kampanii wrześniowej, zaś lata okupacji hitlerowskiej spędził w Krakowie.

Mieczysław Gładysz (1903-1984)

Po wyparciu ze Śląska wojsk niemieckich, w marcu 1945 roku objął stanowisko dyrektora Muzeum w Gliwicach. W 1947 roku, w oparciu o przedwojenne publikacje, uzyskał tytuł magistra, a

następnie doktora z zakresu etnografii i etnologii. W 1949 roku uzyskał habilitację, zaś w 1954 roku został profesorem nadzwyczajnym i objął kierownictwo Zakładu Etnografii Instytutu Historii Materiałowej PAN w Krakowie. Od 1952 roku zastąpił Longina Malickiego na stanowisku dyrektora Muzeum Górnośląskiego w Bytomiu. Kierował w tym czasie zespołowymi badaniami terenowymi na całym obszarze Śląska i przygotował koncepcję programową skansenu w Chorzowie. W roku 1960 objął Katedrę Etnografii Słowian na Uniwersytecie Jagiellońskim, zaś w 1968 roku został dziekanem Wydziału Filozoficzno-Historycznego. Był twórcą Podyplomowego Studium Muzealniczego, działającego po dzień dzisiejszy przy Wydziale Historii UJ. Przeszedł na emeryturę w 1973 roku, pozostając jednak aktywnym naukowo do końca życia. Był zaangażowany w przygotowania do restytucji Muzeum Śląskiego w Katowicach w latach '80. Na kilka miesięcy przed śmiercią, w maju 1984 roku, opracował memoriał odnoszący się do programu Śląskiego Muzeum Narodowego w Katowicach. Zmarł 12 października 1984 roku w Katowicach, pochowany został na cmentarzu Rakowickim.

Przedstawione powyżej sylwetki czterech wybitnych osób związanych z przedwojennym Muzeum Śląskim w Katowicach są dobrym przykładem na wzajemne kształtowanie się śląskiej instytucji i ludzi, którzy ją tworzyli. Placówka, mimo stosunkowo krótkiego czasu egzystencji, pozwoliła wielu światłym umysłom zdobyć cenne doświadczenia naukowe, które rozwijały ich potencjał, stając się tym samym kuźnią międzywojennych talentów z różnych dyscyplin.

Działalność Muzeum Śląskiego w okresie międzywojennym

Idea utworzenia centralnego muzeum regionalnego w polskiej części Śląska wysuwana była jeszcze przed formalnym włączeniem regionu do formującej się II Rzeczypospolitej. Śląski aktywista społeczno-kulturalny ks. Emil Szramek, 19 czerwca 1922 roku, na łamach „Kuryera Śląskiego” apelował do przedstawicieli śląskiej inteligencji:

Akademicy Śląscy, łączcie się! Zorganizowali się robotnicy wszelkich kategorii i ci, którzy niedawno jeszcze byli słabi i bez wpływu, dzisiaj decydujące mają znaczenie. Cześć im za karność i zgodę. Stali się przykładem dla innych. I dla inteligencji. Albo czy akademicy mieliby nie mieć wspólnych interesów? A gdzież jest Związek Akademicki? Czy młodzież akademicka nie przymiera głodem? A gdzież pomoc naukowa? Czy inteligencja nie ma konkretnych zadań pilnych i niecierpiących zwłoki? Gdzie np. jest biblioteka centralna dla województwa śląskiego? Gdzie muzeum śląskie? Czy inteligencja śląska wie w ogóle, co już w tym kierunku poczyniono i zebrano? Czy inteligencja Śląska popierała te dążenia finansowo i moralnie?

Pierwsze posunięcia zmierzające do utworzenia placówki muzealnej podejmowane były jeszcze przed przejęciem władzy przez sanację. Pomysł ten bezskutecznie próbowało realizować utworzone w 1920 roku Towarzystwo Przyjaciół Nauk na Śląsku. Na

przeszkodzie stały trudności organizacyjne, związane przede wszystkim z problemami finansowymi. Misję powołania muzeum za swój główny punkt działalności przejęło powstałe 24 marca 1924 roku Towarzystwo Muzeum Ziemi Śląskiej, z siedzibą w Katowicach. Jego prezesem wybrany został dr Ernest Farnik z Cieszyna, zaś wśród działaczy byli m. in. ks. Emil Szramek czy Stanisław Ligoń. Celem Towarzystwa było:

gromadzenie okazów muzealnej wartości, odnoszących się fizjografii, kultury i historii ziemi śląskiej, rozmieszczenie i przechowywanie tych okazów, udostępnianie ich publiczności w salach naukowych i oświatowych, dalej, urządzenie odczytów i wykładów z zakresu ludoznawstwa i krajoznawstwa śląskiego i ogłaszanie drukiem prac z tego zakresu.

Podobnie jak w przypadku wcześniejszych inicjatyw na przeszkodzie w pełnej realizacji zadania utworzenia placówki muzealnej stały ograniczenia finansowe. Przygotowano jednak grunt organizacyjny dla dalszych działań. Wraz z nastaniem rządów sanacji i przybyciem na Śląsk wojewody Michała Grażyńskiego przystąpiono do materializacji zamysłu powstania muzeum. Jednym z pierwszych kroków było utworzenie Oddziału Sztuki przy Śląskim Urzędzie Wojewódzkim, którego kierownictwo powierzono Tadeuszowi Dobrowolskiemu. Akcję gromadzenia zbiorów rozpoczęto od września 1927 roku, co stało się możliwe dzięki dotacji z budżetu województwa śląskiego, którą placówka otrzymywała rokrocznie aż do 1939 roku. Formalne powołanie Muzeum Śląskiego w Katowicach nastąpiło na mocy ustawy z dnia 23 stycznia 1929 roku, na zasadach omówionych powyżej.

W początkowej fazie działalności zbiory gromadzono w jednym pokoju, mieszczącym się w szkole przy ul. Szafranka 5, gdzie mieścił się Wydział Oświecenia Publicznego Urzędu Wojewódzkiego Śląskiego. Kolejnym miejscem, gdzie przetrzymywano zgromadzone muzealia był, będący wówczas w budowie, gmach Śląskiego Urzędu Wojewódzkiego i Sejmu Śląskiego. Początkowo oddano pod Muzeum cztery pokoje na parterze, zaś z początkiem 1929 roku, po ukończeniu budowy, instytucja zainstalowała się na piątym piętrze Urzędu, liczącym około czterdziestu sal. Oprócz tego część zbiorów przyrodniczych eksponowana była w Śląskich Technicznych Zakładach Naukowych. Zdawano sobie wówczas sprawę z tymczasowości takiego stanu rzeczy i potrzeby budowy odrębnego obiektu muzealnego.

Fakt rozpoczęcia realizacji zamysłu utworzenia śląskiego muzeum regionalnego w polskiej części Górnego Śląska został dostrzeżony przez stronę niemiecką. Wprawdzie na niemieckim Śląsku działało przeszło czterdzieści muzeów, jednak z reguły ich aktywność była ograniczona i brakowało im rozmachu. Prasa niemiecka na początku organizowania katowickiego muzeum uznała opublikowane założenia programowe za nierealne. Wraz z rozwojem polskiej instytucji Niemcy podjęli działania stanowiące propagandową odpowiedź. W czerwcu 1929 roku rozpoczęto w Bytomiu budowę okazałego gmachu muzealnego, dla muzeum miejskiego, działającego od 1910 roku. Nowa siedziba została oddana dla publiczności 24 października 1932 roku, wtedy to zmieniono nazwę instytucji na Górnośląskie Muzeum Krajowe (Oberschlesisches Landesmuseum), co podkreślało wiodący charakter placówki w regionie. Muzeum prezentować miało treści dowodzące germańskiego

charakteru Śląska - było reakcją Niemców na działalność Muzeum Śląskiego w Katowicach.

Polskie władze, w obliczu zaktywizowania działań propagandowych strony niemieckiej, również podjęły aktywność zmierzającą do zbudowania nowego gmachu dla katowickiego muzeum. Zamyśl przeprowadzenia konkursu na projekt przyszłego muzeum rozważany był już od początku lat '30. W obliczu niezadowalających wyników konkursu, władze wojewódzkie zleciły opracowanie projektu przyszłego gmachu inż. Karolowi Schayerowi, który wraz z dyrektorem Tadeuszem Dobrowolskim odbył podróż po Europie, gdzie zapoznał się z najnowszymi trendami w architekturze muzealnej. W 1934 roku utworzono Biuro Budowy Muzeum, gdzie w przeciągu dwóch lat opracowano szczegółowy projekt budynku. W 1936 roku przystąpiono do jego realizacji.

Nowobudowana siedziba katowickiego muzeum miała mieć osiem pięter i 90 tysięcy m² powierzchni. Budynek usytuowany został naprzeciwko monumentalnego gmachu Urzędu Wojewódzkiego i Sejmu Śląskiego. Z zewnątrz budynek muzeum tworzył proste zestawienie prostopadłościennych brył – odbiegał tym samym od dotychczasowych polskich realizacji tego typu, gdyż funkcjonalizm zastępował tu wcześniejsze kształtowanie gmachów muzealnych jako „pałacu” bądź „świątyni sztuki”. Całość, zarówno pod względem architektonicznym, jak i rozwiązań wystawienniczych, była na wskroś nowoczesna.

Ukończenie budowy nowej siedziby i przeniesienie do niej zbiorów planowano na wiosnę 1940 roku. W tym celu opracowano szczegółowy program wystawy. Muzeum miało być klasycznym muzeum kultury, w szerokim sensie tego słowa, utożsamiającym

kategorię kultury z cywilizacją. Ekspozycja obejmować miała świat natury i wytwory człowieka na różnym poziomie kulturalnym. Poszczególne działy, a nawet każdy z eksponatów miały ściśle określone miejsce, co tworzyło spójną ewolucyjną całość, realizującą założenia ideowe przedstawione powyżej.

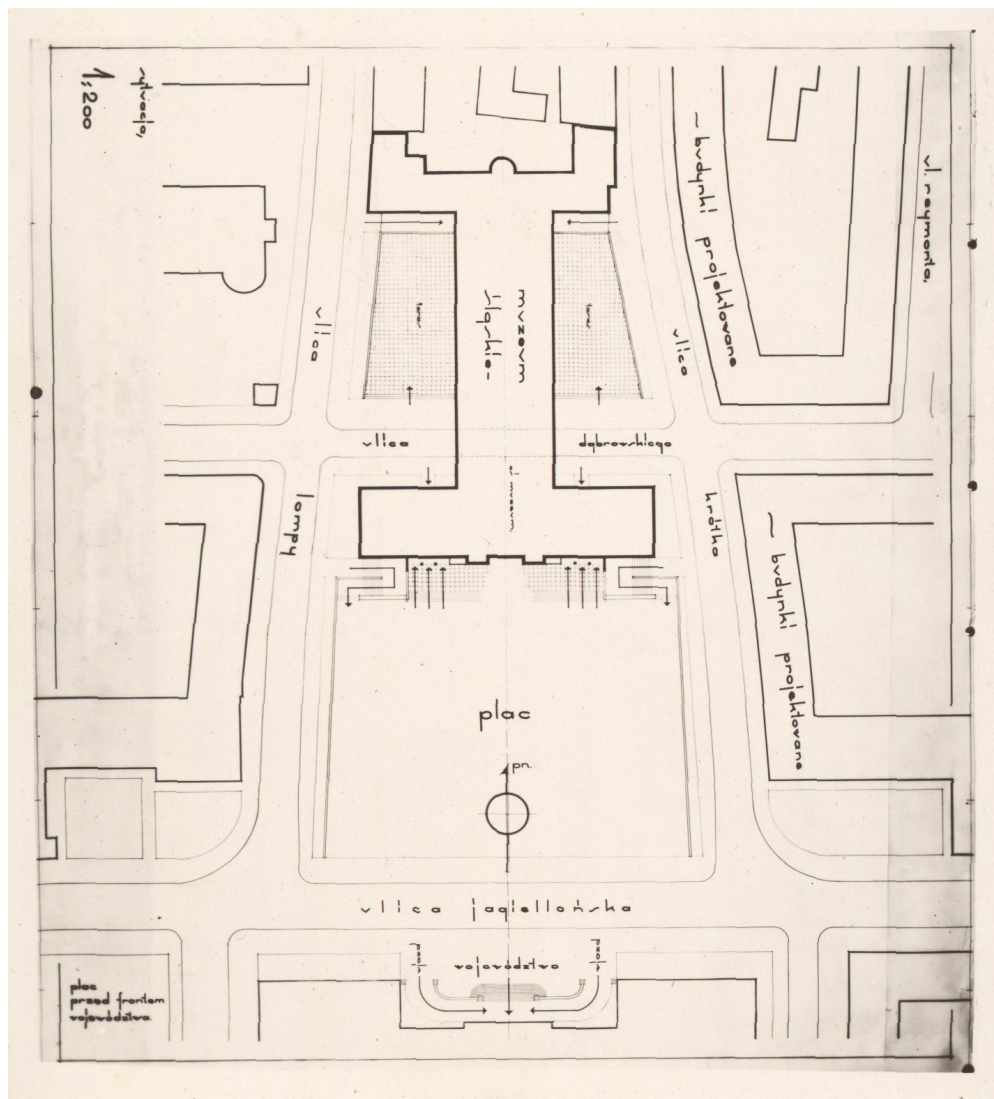
Dokumentacja projektowa

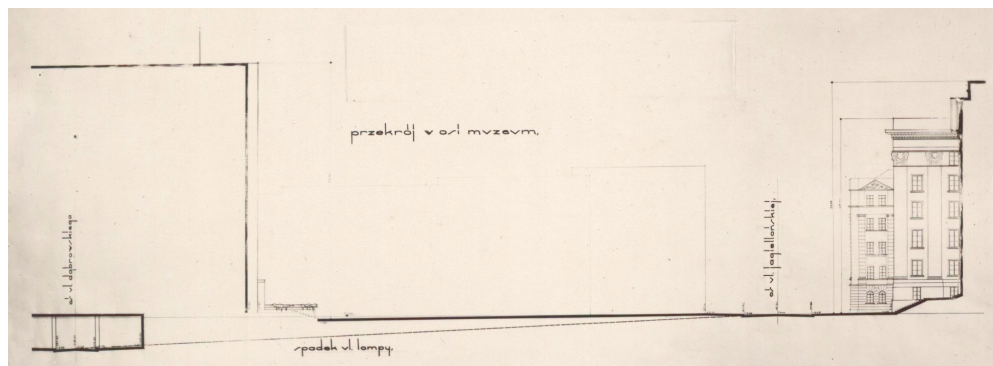
Muzeum Śląskiego w Katowicach

z 1936 roku

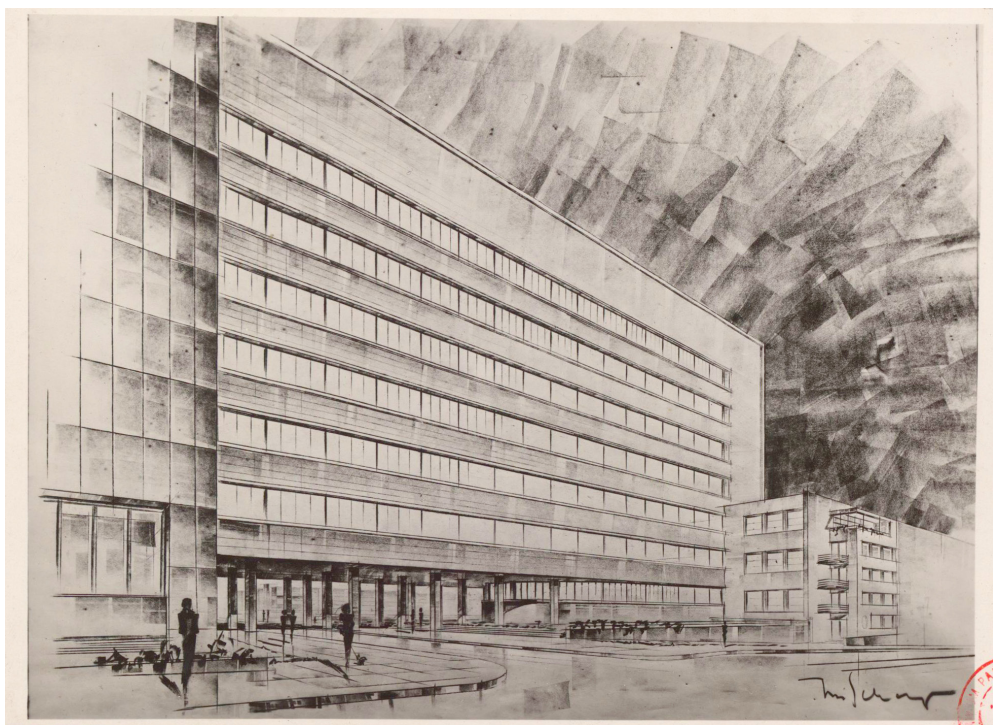
Album podarowany Michałowi Grażyńskiemu przez Karola Schayera

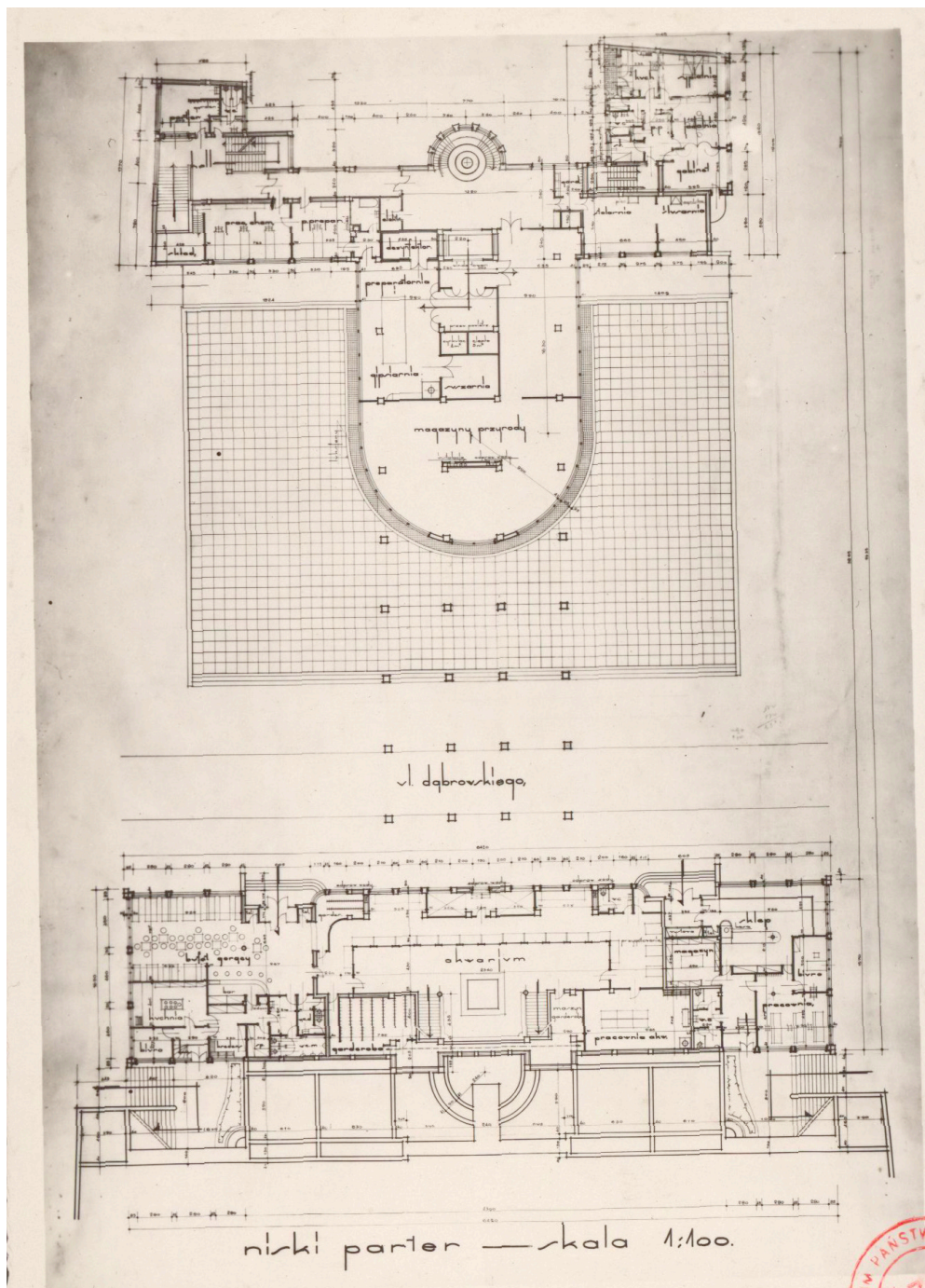

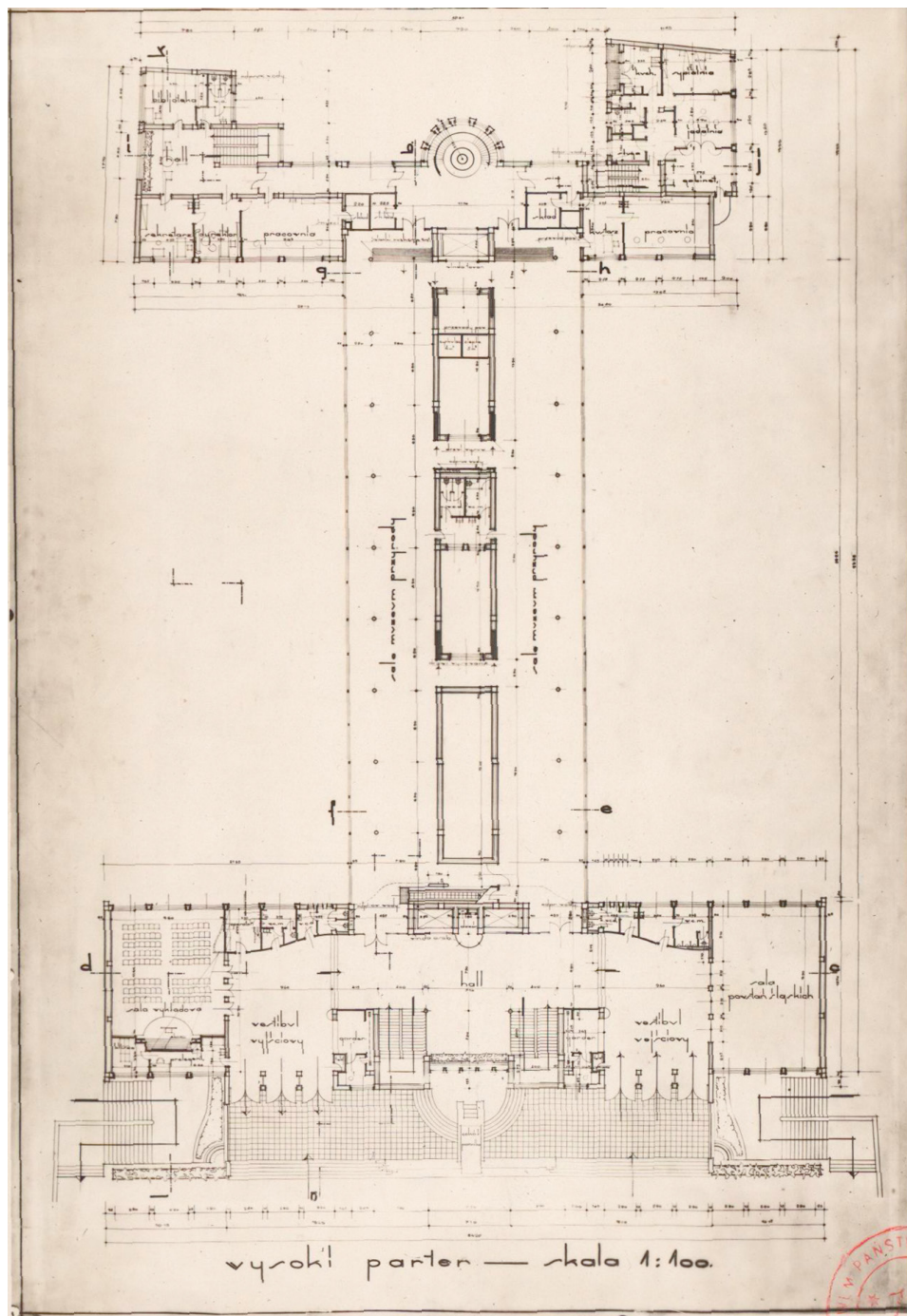

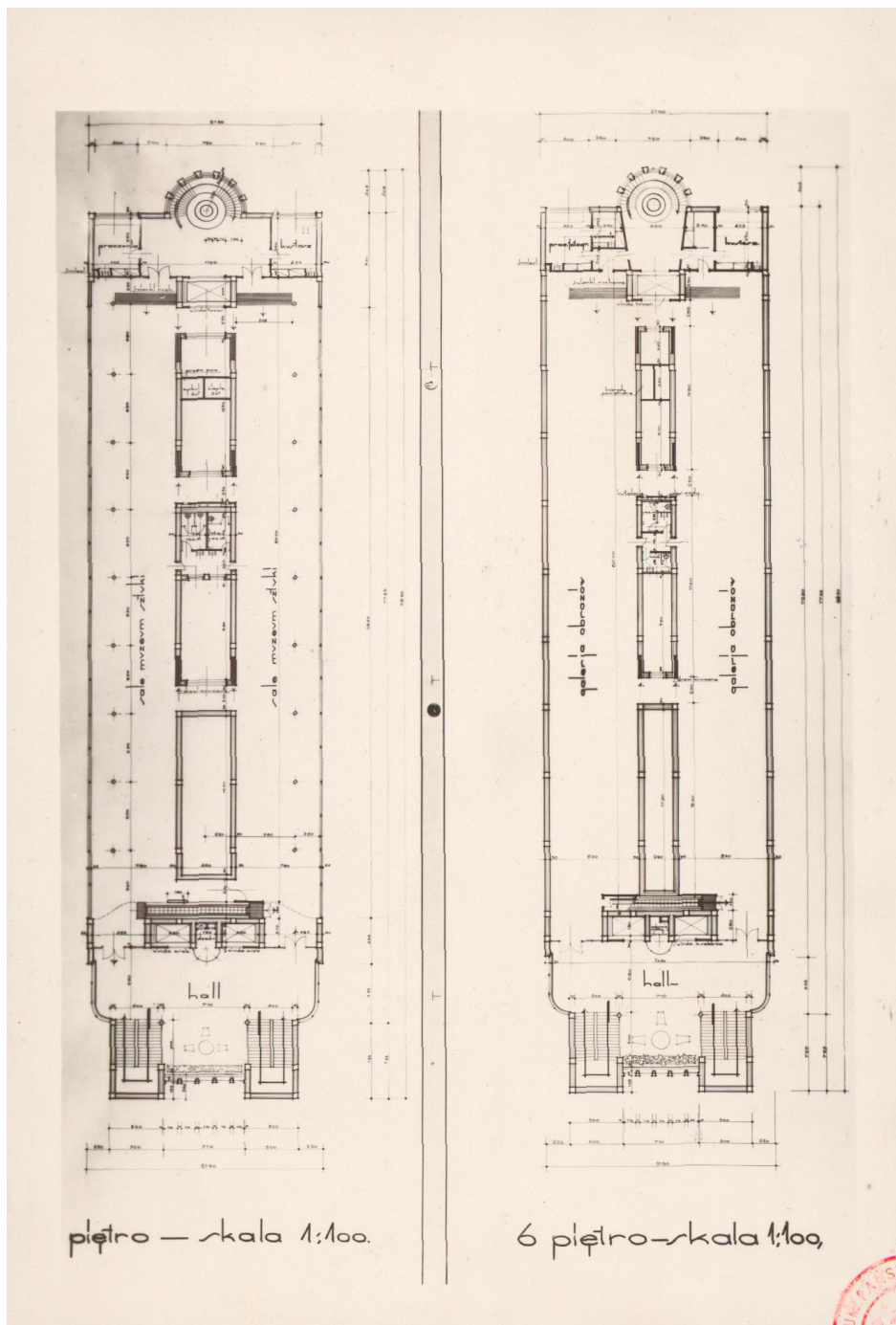

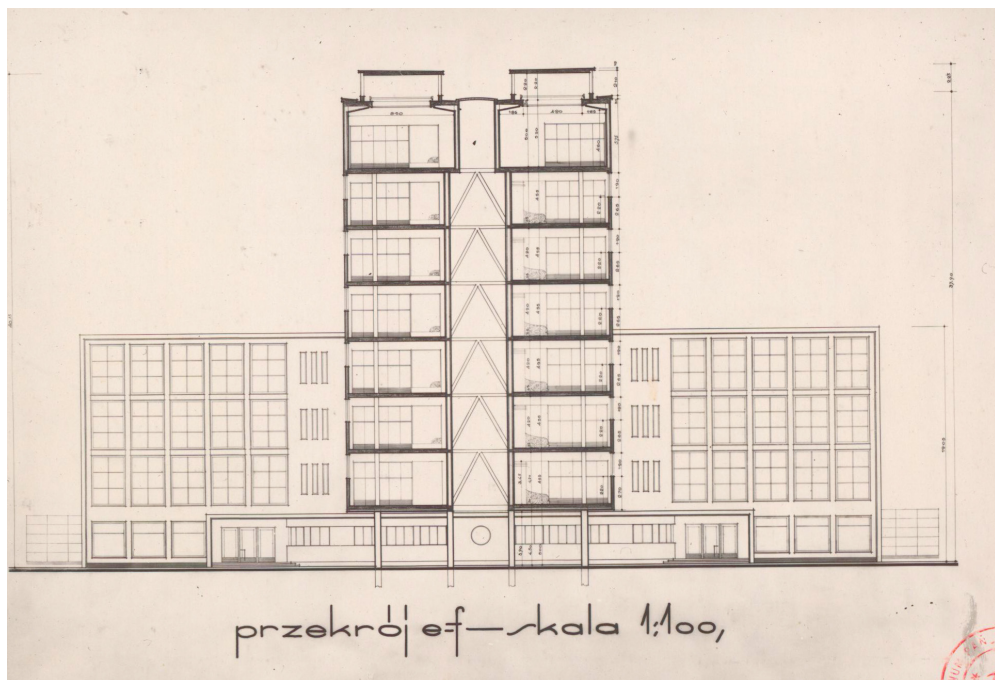

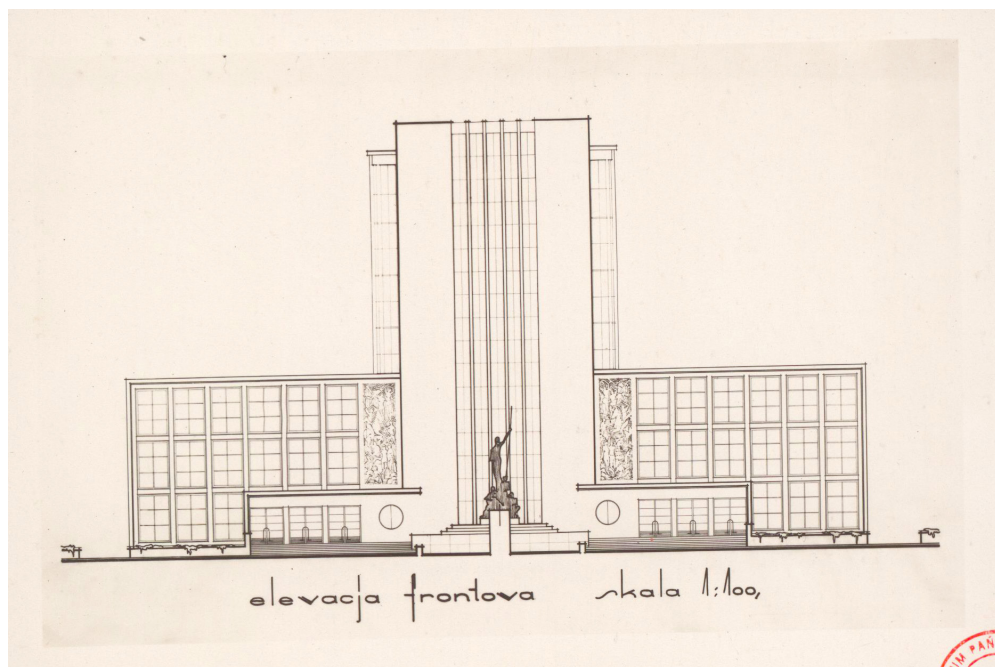

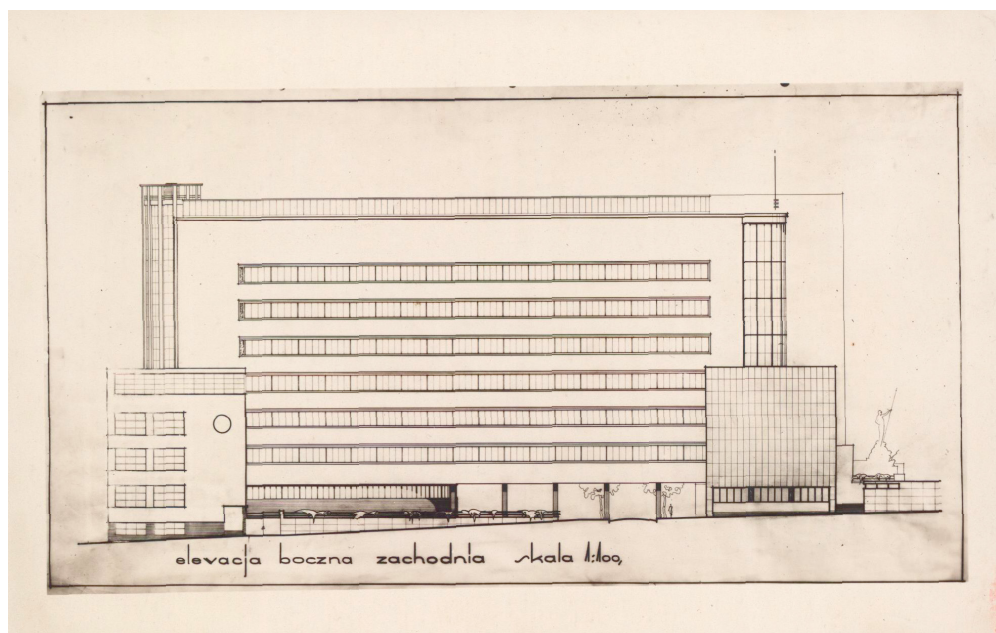

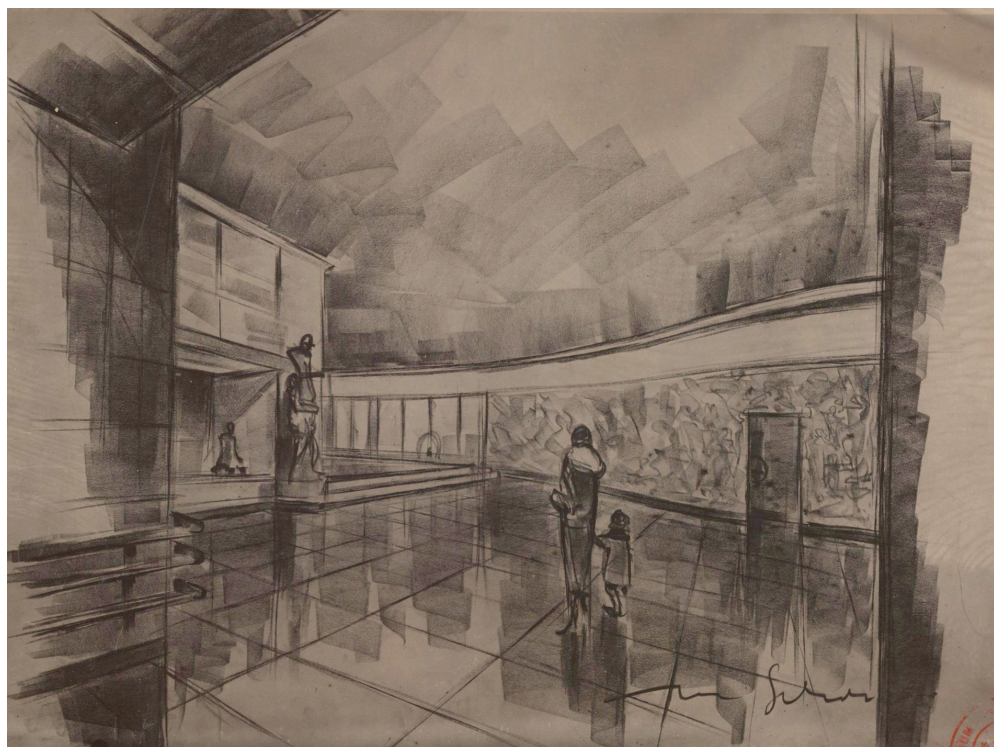

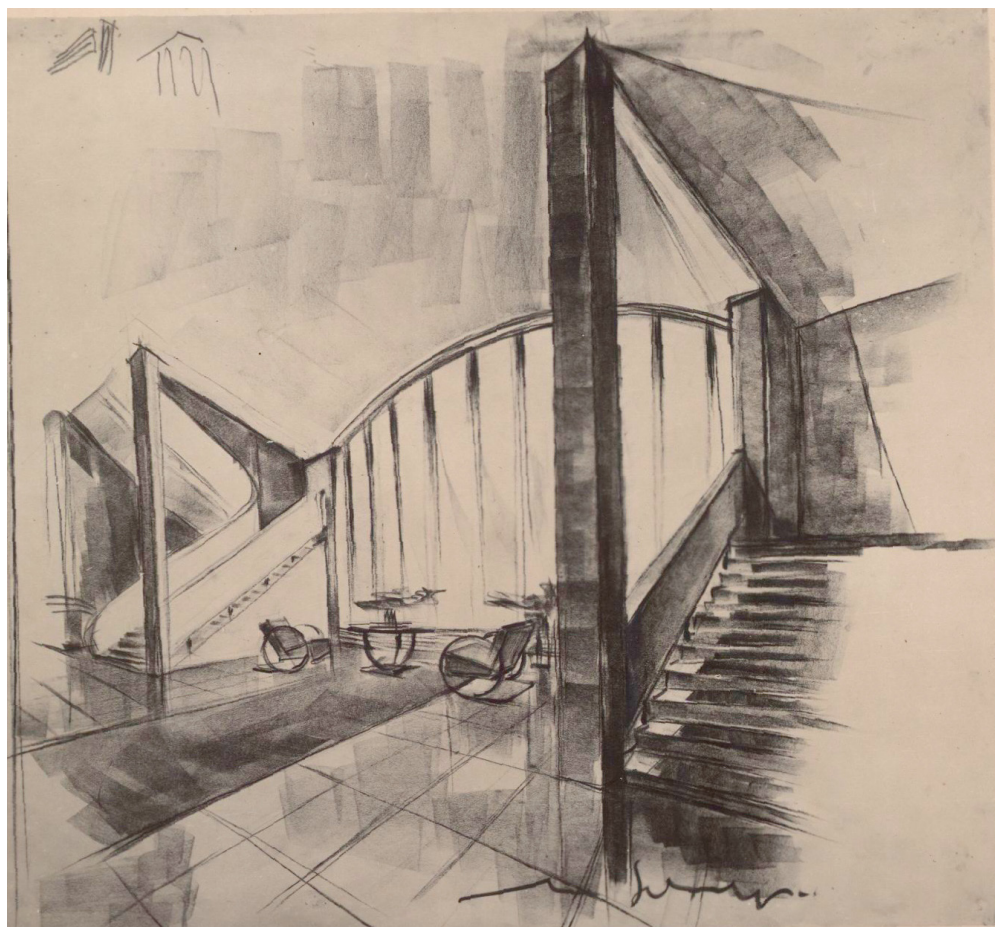

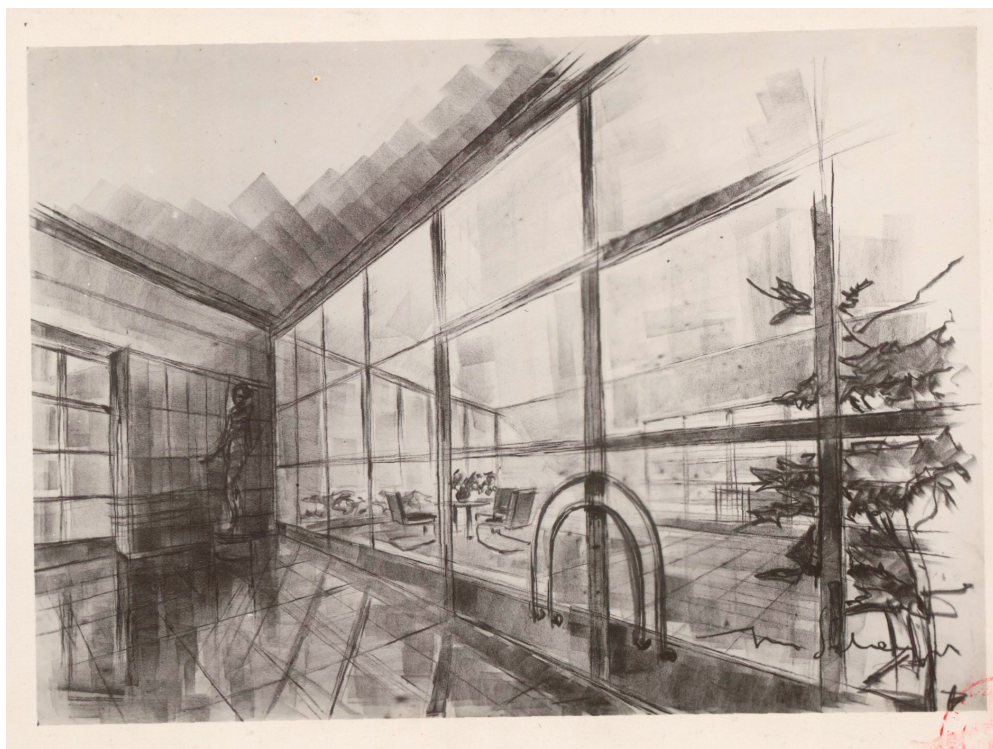

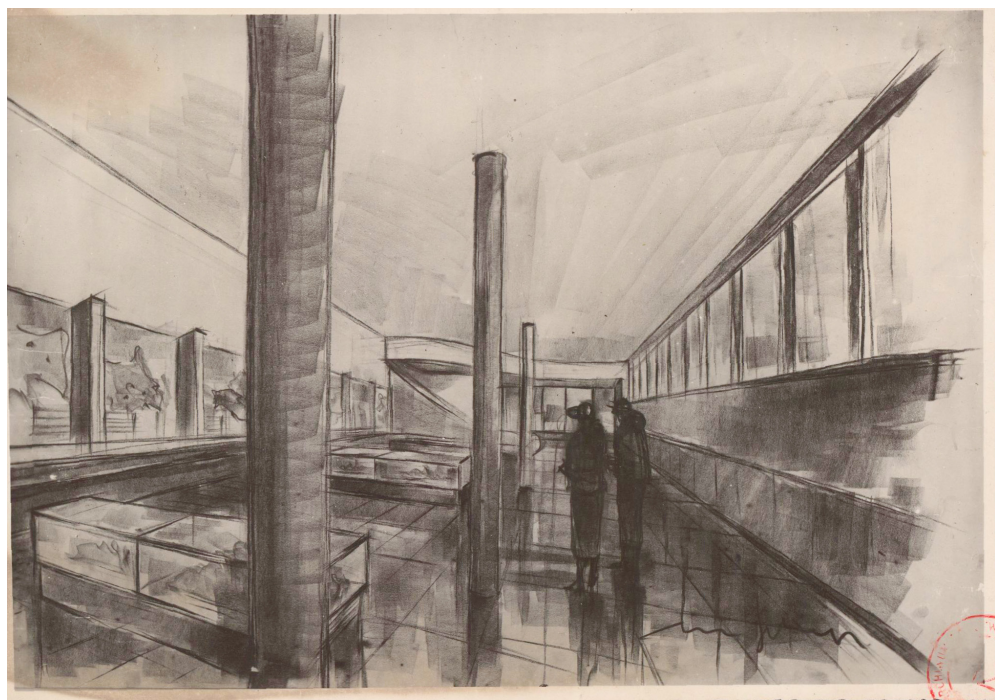

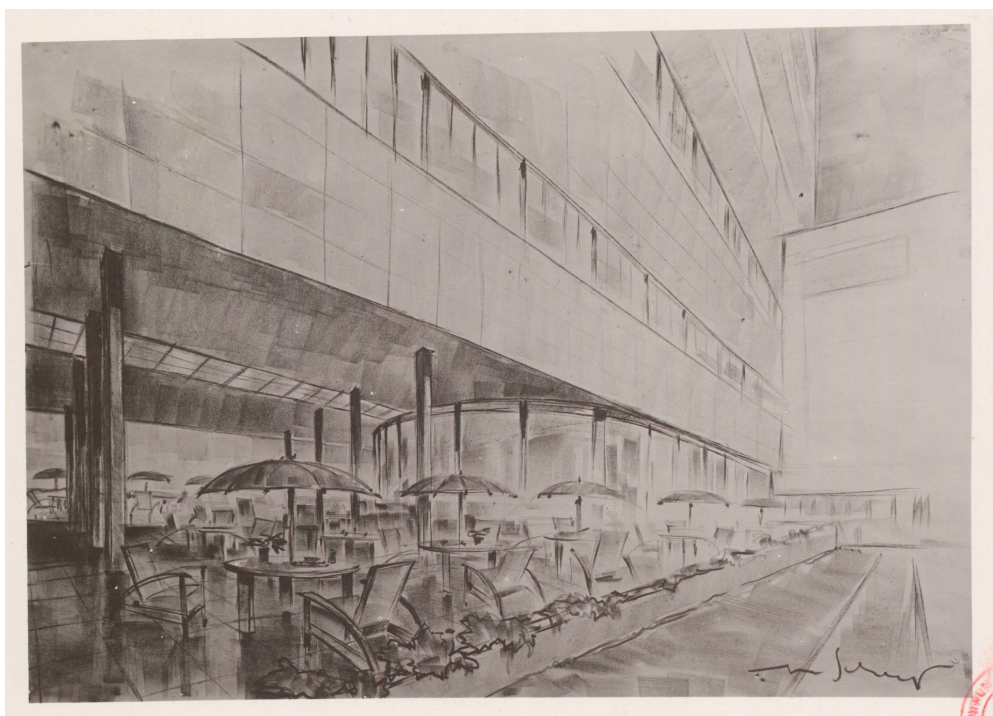

Okres międzywojenny – podsumowanie działalności

Przez cały okres międzywojenny Muzeum Śląskie w Katowicach konsekwentnie powiększało swoje zbiory i prężnie rozwijało działalność. Dorobek placówki podsumował w 1946 roku dyrektor Tadeusz Dobrowolski, który swoją refleksję zawarł w artykule Wspomnienie o Muzeum, którego nie ma. Obok przedstawienia skrótu historii instytucji, omówił w nim najważniejsze osiągnięcia poszczególnych działów. I tak:

- 1) dział przyrodniczy, składający się z sekcji geologii i mineralogii, botaniki oraz zoologii zawierał ponad 100 tysięcy okazów;*
- 2) dział prehistorii liczył 1679 przedmiotów;*
- 3) dział etnograficzny liczył około 9000 pozycji;*
- 4) dział sztuki liczył 2092 przedmiotów;*
- 5) zbiór pamiątek z powstań i plebiscytu liczył kilka tysięcy przedmiotów.*

Pierwszy dyrektor Muzeum Śląskiego w Katowicach podkreślał, iż gromadzone zbiory od razu były inwentaryzowane i opracowywane naukowo na kartach katalogowych, dzięki czemu placówka posiadała kompletny katalog kartkowy swojej kolekcji.

Obok gromadzenia i wystawiania eksponatów, katowicka instytucja od lat '30 publikowała własne wydawnictwa. Organizację akcji wydawniczej regulowała Uchwała Śląskiej Rady Wojewódzkiej z dnia 25 maja 1936 roku w sprawie wydawnictw Muzeum Śląskiego. Seria wydawnicza składała się z trzech działów – działu kultury materialnej, działu kultury duchowej oraz działu przyrodniczego. W pierwszym z nich ukazało się pięć pozycji, w drugim cztery, zaś w trzecim osiem. Rokrocznie wykaz prac dołączano do sprawozdania, ukazującego się w „Rocznikach Towarzystwa Przyjaciół Nauk na Śląsku”.

Działalność Muzeum Śląskiego w Katowicach w okresie międzywojennym, obok wielu sukcesów, niosła za sobą również szereg kontrowersji, co nierzadko było pokłosiem rywalizacji politycznej. Przykładem tego typu sytuacji była sprawa rzekomych nadużyć finansowych dokonywanych przez kierownika działu przyrodniczego dr Anielę Kozłowską – po serii przesłuchań prokuratura umorzyła sprawę. Pojawiały się ponadto głosy krytyki odnośnie treści estetycznych reprezentowanych w nowobudowanym gmachu muzeum.

Losy Muzeum Śląskiego i jego zbiorów w czasie II wojny światowej

W momencie wybuchu II wojny światowej budynek nowego gmachu katowickiego muzeum był już prawie skończony - prowadzono prace nad jego wyposażeniem. Narastające napięcie polityczne sprawiało, że już od wiosny 1939 roku liczone się z nieuchronnym wybuchem konfliktu. W maju dyrektor Tadeusz Dobrowolski zlecił przygotowanie projektu skrzyń do ewakuacji zbiorów. Instytucja kontynuowała jednakże swoją działalność do sierpnia 1939 roku, po czym przystąpiono do ewakuacji. 22 sierpnia 1939 roku wywieziono 25 skrzyń z najważniejszymi eksponatami, które umieszczono w pociągu do Lublina. Po dotarciu na miejsce skrzynie złożono w podziemiach tamtejszego Muzeum Regionalnego. Akcję nadzorował pracownik działu sztuki Józef Matuszczak. W późniejszych dniach przesyłano kolejne transporty, jednak część z nich nie dotarła do miejsca przeznaczenia na skutek bombardowań pociągów, którymi były wiezione przez wojska niemieckie.

W momencie wybuchu wojny duża część eksponatów, zwłaszcza z działu sztuki była już ewakuowana. 4 września 1939 roku Katowice zostały przejęte przez Niemców. Wraz z wojskiem niemieckim wkroczyły okupacyjne służby cywilne, które miały przejąć zarząd nad zdobywanymi terenami. Stanowisko komisarza Muzeum Śląskiego powierzono dr Franzowi Pfützenreiterowi, dotychczasowemu dyrektorowi Górnośląskiego Muzeum Krajowego w Bytomiu. Słyszał on z niechęci wobec polskiej placówki, z którą

kierowana przez niego instytucja rywalizowała na polu propagandowym we wcześniejszych latach.

Gmach Muzeum Śląskiego w 1939 roku

Na okres okupacji hitlerowskiej przypada pierwsze pojawienie się idei złączenia zbiorów obu placówek – bytomskiej i katowickiej, gdzie Bytom miał przejąć wiodącą rolę, co było decyzją podyktowaną politycznie. Wywiezione do Lublina eksponaty katowickie, na skutek przejścia przez Niemców dokumentacji spisów i listów przewozowych, powróciły do Katowic. Nie pozostawały tam jednak długo, gdyż jesienią 1939 roku zarządzono przewiezienie i zmagazynowanie katowickich zbiorów do bytomskiego Landesmuseum. Dr Pfützenreiter określał to jako „akt sprawiedliwości dziejowej”. Budynek bytomskiego muzeum nie był jednak przygotowany do przyjęcia takiej ilości eksponatów, dlatego złożono je w różnych

zastępczych magazynach i pomieszczeniach, gdzie warunki ich przechowywania były mało profesjonalne.

Po przejęciu przez Niemców katowickiego muzeum toczyła się wśród nich dyskusja odnośnie losu będącego na ukończeniu nowego gmachu muzealnego. Rozważano trzy scenariusze. Pierwszy z nich zakładał wykorzystanie budynku dla stworzenia sal wystawowych dla przemysłu, drugi mówił o przebudowie na lokale biurowe i restauracje, zaś trzeci przewidywał rozebranie budynku, sprzedaż materiałów z rozbiórki i wzniesienie nowej budowli. Ostatecznie zdecydowano się na rozbiórkę, w czym znaczącą rolę odegrał dr Pfützenreiter. Budynek uchodził za symbol polskiej kultury na Śląsku, w związku z czym zaliczany był do sztuki zwyrodniałej – entartete Kunst, co przesądzało jego losy. Dodatkowym argumentem były zarzuty o żydowskim pochodzeniu projektanta Karola Schayera. W rozbiórkę zaangażowano więźniów obozu w Oświęcimiu, całość prac posuwała się jednakże bardzo powoli i trwała do zakończenia działań wojennych. Towarzyszyło temu ogólne oburzenie i szereg kontrowersji, również wśród samych Niemców. W obliczu niedostatków lokalowych, przeciągające się wyburzanie całego budynku, pociągające za sobą coraz większe koszty, nie mogło budzić entuzjazmu. Pod koniec wojny wszczęto nawet dochodzenie w sprawie rozbiórki budynku i narażenie skarbu państwa na milionowe straty, jednak ostatecznie nikogo nie skazano. Nawet wysoko postawiony generał niemiecki miał określić zamysł rozbiórki „aktem barbarzyństwa”. Do końca wojny budynek prawie w całości zrównano z ziemią.

Przeniesione do bytomskiego muzeum zbiory katowickiej placówki w latach 1943-1944 wraz z innymi muzealiami, w obawie przed

zbombardowaniem regionu, zostały wywiezione przez Niemców do różnych pałaców, zamków i klasztorów. Umieszczono je między innymi w Miedarach, Lublińcu, Kopicach, Głogówku, Prudniku, Nysie, Dreźnie, Kamieńcu koło Pyskowic, Dobrodzieniu. Część pozostała natomiast w Bytomiu. Po przejściu frontu spora część kolekcji uległa zniszczeniu bądź zagrabieniu.

W 1948 roku dyrektor bytomskiego muzeum Longin Malicki szacował, iż ocalało i zostało odnalezionych około 40% przedwojennych zbiorów katowickiego Muzeum Śląskiego, w tym m. in. 2/3 galerii obrazów nowoczesnych czy liczne zbiory etnograficzne, geologiczne i przyrodnicze. Znamiennym jest fakt, że przez dziesiątki lat nikt nie zaproponował wpisania losów międzywojennego muzeum katowickiego do rejestru hitlerowskich zbrodni na kulturze. Szczegółowe opracowanie wojennych strat poszczególnych działów zawarte zostało w artykułach zamieszczonych w publikacji Muzeum Śląskie. Szkice z przeszłości, wydanej przez Śląski Instytut Naukowy w 1984 roku.

Zakończenie

Historia międzywojennego Muzeum Śląskiego w Katowicach pozostaje opowieścią nie tylko o instytucji kultury, lecz również o ambicjach, ideach i sporach, które kształtowały oblicze Górnego Śląska w pierwszych dekadach XX wieku. „Świątynia sztuki, której nie było” stała się symbolem przerwanej ciągłości – projektem nowoczesnym, odważnym i głęboko osadzonym w realiach swojej epoki, którego pełny potencjał nigdy nie został zrealizowany.

Dziedzictwo tej instytucji przetrwało jednak mimo wojennej katastrofy. Zachowało się w pamięci, archiwach, fotografiach i rozproszonych zbiorach, ale przede wszystkim w idei muzeum jako miejsca budowania wspólnoty, tożsamości i dialogu z przeszłością. Wystawa on-line oraz niniejszy katalog stanowią próbę przypomnienia tej niezwyklej historii – historii muzeum, które choć fizycznie niemal całkowicie zniknęło, na trwałe wpisało się w dzieje śląskiej kultury.

Chcesz więcej? Zajrzyj na stronę:

<https://slaskiemuzeum.eu>

— LH —

LOKALNE DZIEDZICTWO LH

Local Heritage

KRAJOWY
PLAN
ODBUDOWY

Rzeczpospolita
Polska

Sfinansowane przez
Unię Europejską
NextGenerationEU

